

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FIKİH BİLİM DALI

KUDÛRÎ ŞERHİ EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE
KAYNAK VE METOT

İhsan Süreyya USLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. İlyas KAPLAN

KONYA-2024

ÖZET

İslâmî ilimlerin tedvin döneminde ilk olarak temel metinler kaleme alınmıştır. Temel metinlerin oluşumundan sonra yapılan en önemli çalışmalardan birisi de şerh çalışmalarıdır. Şerh çalışmasında temel metinlerdeki kapalı ifadeler açıklanır, eksik konular tamamlanır, yanlışlar düzeltilir ve konunun daha iyi anlaşılması sağlanır. Bu genel durum fıkıh ilmi içerisinde yazılan şerhler içinde geçerli olmuştur.

Hanefî mezhebinde ilim ehli tarafından çokça ilgi gösterilen ve temel fıkıh kaynaklarından birisi olan *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden birisi de Ebû Bekir el-Haddâd'ın *el-Cevheretü'n-neyyire* isimli eseridir. Eser, Haddâd'ın *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine önceden yazdığı *es-Sirâcü'l-vehhâc* adlı şerhin muhtasarıdır.

Şerhlerin subjektif bir özelliğe sahip olması şerhin kim tarafından yazıldığını önemli kılmaktadır. Nitekim şârihin ilmî ve fikrî özellikleri ile kullandığı metot, şerhinin değerini ortaya koymaktadır. Bu sebeple şârihin kendisinin ve metodunun bilinmesi şerhten istifade etmeyi kolay hale getirecektir.

Sonuç olarak bu çalışmada Ebû Bekir el-Haddâd, hayatı ve ilmî çalışmalarıyla tanıtılmış ve *el-Cevheretü'n-neyyire* eseri özelinde kaynakları ve şerh metodu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Kudûrî, el-Muhtasar, Ebû Bekir el-Haddâd, el-Cevheretü'n-neyyire.

ABSTRACT

In the period of codification of Islamic sciences, the first basic texts were written. One of the most important studies carried out after the formation of the basic texts is commentary studies. In the commentary work, closed expressions in the basic texts are explained, missing topics are completed, inaccuracies are corrected and a better understanding of the subject is provided. This general situation was also valid for the commentaries written within the science of fiqh.

Many commentaries have been written on *Mukhtasaru'l-Qudûrî*, which is one of the basic sources of fiqh and which has been shown great interest by scholars in the Hanafite mazhab. One of these commentaries is the work of Abû Bakr al-Haddad called *el-Cevheretü'n-neyyire*. The work is a summary of Haddâd's previous commentary on *Mukhtasaru'l-Qudûrî*, called *es-Sirâcü'l-vehhâc*.

The fact that commentaries have a subjective feature makes it important who wrote the comment. As a matter of fact, the scientific and intellectual characteristics of the commentator and the method he uses reveal the value of his commentary. For this reason, knowing the annotator and his method will make it easier to benefit from the annotation.

As a result, in this study, Abû Bakr al-Haddâd was introduced with his life and scientific works, and his sources and commentary method were examined specifically in the work of *el-Cevheretü'n-neyyire*.

Keywords: Fiqh, Hanafite Mazhab, Qudûrî, al-Mukhtasar, Abu Bakr al-Haddad, al-Cevheretü'n-neyyire.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
1. Konusu	1
2. Önemi.....	2
3. Amacı	2
4. Yöntemi ve Sınırları	3
5. Kaynakları.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: KUDÛRÎ VE EBÛ BEKİR EL-HADDÂD	5
1. Kudûrî	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Hocaları.....	6
1.3. Öğrencileri	7
1.4. Eserleri	9
2. Ebû Bekr el-Haddâd.....	11
2.1. Hayatı	11
2.2. Hocaları.....	14
2.3. Öğrencileri	15
2.4. Eserleri	16
İKİNCİ BÖLÜM: MUHTASARU'L-KUDÛRÎ VE EL-CEVHERETÜ'N-NEYÿİRE.....	18
1. Muhtasaru'l-Kudûrî	18
1.1. Konusu, Önemi ve Amacı	19
1.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	20
2. el-Cevheretü'n-neyyire	25
2.1. Konusu, Önemi ve Amacı	26
2.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	26
2.3. Eserde Adı Geçen Âlimler	27

2.3.1. Hakkında Bilgi Bulunan Âlimler	28
2.3.2. Hakkında Bilgi Bulunmayan Âlimler	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: <i>EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE'</i> NİN KAYNAKLARI.....	40
1. <i>el-Cevhretü'n-neyyire'</i> nin Kaynakları.....	40
2.1 Hakkında Bilgi Bulunan Kaynaklar	41
2.2. Hakkında Bilgi Bulunmayan Kaynaklar	47
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: <i>EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE'</i> DE TAKİP EDİLEN METOT.....	50
1. <i>el-Cevhretü'n-neyyire'</i> de Takip Edilen Metot	51
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	61

KISALTMALAR

- b. : bin, ibn (Ođlu)
- ev. : Çeviren
- Doç. : Doçent
- Dr. : Doktor
- ed. : Editör
- haz. : Hazırlayan
- Hz. : Hazreti
- km : Kilometre
- MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
- nşr. : Neřreden
- öl. : Ölüm Tarihi
- Prof. : Profesör
- s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- thk. : Tahkik Eden
- ts. : Tarihsiz
- vb. : ve benzerleri
- vd. : ve diđerleri
- vs. : vesaire
- y.y. : Yayıncı Yok
- Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

İslâm dini, genel itibari ile iman, teşrî‘ ve ahlâk olmak üzere üç bölümde incelenmektedir. İman ile ilgili konular akâid ilminin, teşrî‘ ile ilgili konular fıkıh ilminin ve ahlâk ile ilgili konular ise tasavvuf ilminin alanına girmektedir. Fıkıh ilminin anlaşılması ve sonraki nesillere aktarılması Müslümanlar için büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805) gibi fakihler dönemindeki fetvaları yazarak tedvin, tasnif ve tertip etmiştir. Bu durumda, o dönemdeki fikhî bilgilerin sonraki dönemlere aktarılmasını sağlamıştır. Bu aktarımın sorunsuz ve anlaşılır olabilmesi için temel metinler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar oluşumuna göre şerh, hâşiye ve ta‘lik gibi isimlerle anılmıştır. Nitekim tez konusunu oluşturan *el-Cevheretü'n-neyyire* fıkıh ilmi alanında yazılmış şerh türünde bir eserdir. Eser Kudûrî'nin (öl. 428/1037) *el-Muhtasar* adlı eseri üzerine yazılmıştır.

Tez çalışmasında, *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı şerhin kaynakları ve metodu üzerinde durulmuştur. Çalışma, giriş ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusuna, önemine, amacına, yöntemine ve kaynaklarına değinilmiştir. Ardından sırasıyla Kudûrî ve Haddâd (öl. 800/1398) hakkında bilgiler içeren birinci bölüm; *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *el-Cevheretü'n-neyyire* hakkında bilgiler içeren ikinci bölüm; *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı eserin kaynakları hakkında bilgiler içeren üçüncü bölüm; *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı eserde takip edilen metot hakkında bilgiler içeren dördüncü bölüm gelmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edinilen bilgilere değinilmiş ve değerlendirmeler de bulunulmuştur.

Tez araştırması sürecinde, çalışmanın gelişmesi ve ilmî mahiyetini arttırması adına değerli vaktini çalışmamıza ayıran ve bize bu yolda öncülük eden danışmanım Doç. Dr. İlyas KAPLAN'a ve yardımcı olan herkese teşekkür ederim.

Başarı ve yardım Allah'tandır. Allah bu çalışmayı ilim dünyasında faydalanan ve rızası için vesile olan bir eser konumuna ulaştırsın.

İhsan Süreyya USLU

21.07.2024

GİRİŞ

1. Konusu

Fıkıh ilmi, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden itibaren kıyamete kadar uzanan süreçte insanlara İslâm'ın ahkâmının öğretecek olan ilimdir. Bu vazife geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemlidir. Nitekim İslâm'ın özüne vakıf olabilmek Kur'ân ve hadislerin özüne vakıf olmakla hasıl olur. Bu öze ise ancak fıkıh ilmi ile ulaşılır. Örneğin Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için tefsir ilmi, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi içinde hadis ilmi bilmek gerekir. Fıkıh ilmi ise Kur'ân ve hadisler çerçevesinde İslâm'ın özünü kavrayabilmek ve doğru bir şekilde anlayıp çıkarımlarda bulunabilmek için elde edilen bir ilimdir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren fıkıh ilmi, zaman içerisinde sorunlara çözümler üretmiş ve güncelliğini korumuştur. Temel kaynakların yazılıp tedvin edilmesi ile yazıya aktarılmıştır. İlk dönemlerde kaleme alınan eserlerin, hatalı yazım, silinme, bozulma gibi nedenlerle zamanla yeniden gözden geçirilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Temel eserler üzerine yapılan şerh ve şerh niteliğindeki çalışmalar da güncel dile göre ve zamanın ihtiyaçları doğrultusunda yazılmıştır.

Fıkıh kaynaklarımızdan olan ve ilmî yoğunluğuyla büyük bir kıymeti olan *el-Muhtasar*, başta ilim ehli olmak üzere herkese hitap eden bir eser olmuştur. Diğer kitaplarda olduğu gibi *el-Muhtasar*'da da benzer sebeplerden dolayı tahkik, tashih, ta'lîk ve şerh ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple eser üzerine zaman içerisinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Ebû Bekir el-Haddâd tarafından yapılan şerh niteliğindeki çalışmadır. Burada Haddâd'ın yaptığı bu çalışmanın özellikleri, çalışmada esas aldığı yöntem ve teknikler ele alınıp değerlendirilecektir.

Haddâd'ın hayatı ve onun *el-Cevheretü'n-neyyire*'deki şerhçiliği konusu çerçevesinde öncelikle Haddâd'ın hayatı hakkında bilgi verilecektir. Ardından ilim dünyasındaki değeri ve özellikle fıkıh ilmi açısından ilmî kişiliği üzerinde durulacaktır. Bunun yanında kısaca Kudûrî'nin hayatına ve *el-Muhtasar* adlı eserine de değinilecektir.

2. Önemi

İslâm'ın gündelik hayata indirgenmesi ve ona yön vermesi adına fıkıh ilmi önemli bir konumda bulunmaktadır. Özellikle ibadet ile alakalı meselelerde fıkıh, başvurulacak temel ilimdir. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de böyle olmaya devam edecektir.

Geçmişte ve günümüzde fıkıh eğitim ve öğretiminde çokça okutulan eserlerden biri de Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı esridir. Esere birçok âlim tarafından şerh yazılmış olup birçok eğitim kurumunda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu durumlar, eserin önemini göstermektedir.

Hem fıkıhın önemli bir ilim olması hem de bu ilimde önemli bir konumda bulunan bir eserin açıklanması ve insanların daha fazla faydalanabilmesi adına yapılan her çalışma muhakkak kıymetlidir. Bu çalışmada bu mahiyetteki bir eserin şerhi olan *el-Cevheretü'n-neyyire*'den istifadeyi arttırması adına önemli bir çalışmadır.

3. Amacı

İslâm âleminde ilim ehli için temel eserlerden biri üzerine yazılmış olan bir şerhin sıhhatinin ve manasının doğru bir şekilde bilinmesinin hem temel eserin hem de dinin yani fıkıhın doğru anlaşılması açısından önemi büyüktür. Temel metinleri anlama ve değerlendirme amacıyla yazılan şerh çalışmalarında farklı yöntemler kullanılmış ve her şârih kendi bakış açısını, ilmi birikimini, faydalandığı kaynaklara bağlı olarak açıklamalarına yansıtmıştır. Bu sebeple, yapılan şerh çalışmalarında kullanılan yöntemin, şârihin ilmî kişiliğinin, bakış açısının ve istifade ettiği kaynakların önceden bilinmesi, o eserden daha çok istifade etmeyi sağlayacaktır. Böyle bir istifadeye vesile olabilmek için çalışmamız, Haddâd'ın *el-Cevheretü'n-neyyire*'yi yazarken eserine sirayet eden; ilmi kişiliğini, yöntemini, bakış açısını ve kullandığı kaynakları konu edinir.

Bu çalışmanın hedefi, ilim ehli tarafından değer verilen *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine yazılmış şerhlerden biri olan *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı şerhi değerlendirmek; şerh metodunu ve şerh kaynaklarını tespit etmek; fıkıh anlayışı ve şerhçiliği üzerinde değerlendirmelerde bulunmaktır. Böylece Haddâd'ın bakış açısı ve

değerlendirmeleriyle *el-Muhtasar*'daki meselelerin daha iyi anlaşılmasını ve Haddâd'ın eserinden büyük ölçüde faydalanılmasını sağlamak, çalışmanın temel amacıdır.

4. Yöntemi ve Sınırları

Haddâd'ın fıkıh alanında kaleme aldığı şerhin incelemesi yapılırken Said Bektaş'ın tahkik ettiği ve 6 cilt halinde basılan eseri temel alınmıştır.¹ Bu eserden yola çıkılarak değerlendirmeler ve şerh metodu hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmamız altı bölüm olarak planlanmıştır. Giriş bölümünde, çalışma hakkında bilgi verildikten sonra birinci bölümde Kudûrî ve Haddâd'ın hayatları hakkında, ikinci bölümde ise *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *el-Cevheretü'n-neyyire* ile alakalı bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde Haddâd'ın eseri yazarken yararlandığı kaynaklara değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise Haddâd'ın şerh metoduna yer verilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde eser hakkındaki değerlendirmelerle çalışma tamamlanmıştır.

5. Kaynakları

Çalışmada esas alınan temel kaynak, Said Bektaş'ın tahkik ettiği ve 6 cilt halinde basılan eseridir. Eserin birinci cildin ilk 112 sayfalık bölümde Bektaş'ın yazdığı mukaddime ve eklemiş olduğu bilgiler, Haddâd ve şerh metodu hakkında istifade ettiğimiz temel kaynaklardır.

Said Bektaş'ın tahkiki dışında çalışmamızda faydalandığımız ve temel kaynaklar arasında zikredebileceğimiz çalışmalar şunlardır:

1. İlyas Kaplan, *Kuduri Şerhi el-Lübâb Kaynak ve Metod*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2019.
2. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 7. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, Kasım 2022.

¹ Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu li muhtasari'l-imâmi'l-Kudûrî fi'l-fıkhı'l-Hanefî*, thk. Said Bektaş (Umman: Arvika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1436/2015).

3. Abdullah Handar, *Haddâd'ın el-Cevheretü'n-neyyire Adlı Eserinin İbadetler Bölümünde İmam Şafî'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

BİRİNCİ BÖLÜM: KUDÛRÎ VE EBÛ BEKİR EL-HADDÂD

1. Kudûrî

1.1. Hayatı

Adı “Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ca‘fer b. Hamdân el-Bağdâdî” olan Kudûrî, hicrî 362 miladî 973 yılında Bağdat’ta dünyaya gelmiştir.² Bazı kaynaklarda el-Bağdâdî ile el-Kudûrî künyesi takdîm ve te’hîr edilerek geçse de “Kudûrî” künyesiyle meşhur olmuştur. Bu künyesinin kökeni kesin olarak bilinmemekle beraber; çömlek yapımı, ticaretiyle, kazan, güveç vs. yapımıyla veya Bağdat köylerinden biri olan “Kudûre” ile ilişkilendirilmiştir.

Kaynaklarda Kudûrî’nin ailesi ve nesebi hakkında yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır. Sadece Kudûrî’nin babasının hadis ilmi ile meşgul olan bir âlim olduğu bilgisi kaynaklarda geçmektedir.³ Kudûrî’nin doğum yerinden hareketle ailesinin yaşadığı yer hakkında günümüz Irak sınırları içerisinde bulunan topraklar üzerinde yaşadıkları söylenebilir.

Kudûrî kendi döneminde, Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerindedir. İlim meclislerinde münazaralara katılması ve “*el-Muhtasar*” adlı eseri yazması ile Kudûrî’nin şöhretini daha da arttırmıştır. Ayrıca Kudûrî, bir tek ilim dalına yönelmemiş, fıkıh ilminin yanında hadis ilmiyle de ilgilenmiştir.

Kudûrî’nin vefat tarihi hakkında iki rivayet bulunmaktadır. İlk rivayete göre Kudûrî, 66 yaşında Recep ayının 5’inde hicrî 428’de (24 Nisan 1037) Bağdat’ta vefat etmiştir.⁴ İkinci rivayete göre ise Kudûrî, 66 yaşında 15 Receb 428 (4 Mayıs 1037) yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.⁵ Kudûrî’nin naaşı, ilk olarak vefat ettiği gün Derbü Ebîhalef’teki evinin hazîresine defnedilmiş. Ardından naaşı Mansûr caddesi

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: y.y., 1401-1405/1981-1985), 17/574; Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî, *et-Tabakâtü’s-seniyye fi terâcimi’l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyâd: y.y., 1403-1410/1983-1989) 2/9.

³ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fi tabakâti’l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kâhire: Hicr Yay., 1413/1993), 3/29-30.

⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: y.y., 1349/1931), 4/377; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yay., 2017), 48.

⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fi tabakâti’l-Hanefiyye*, 1/249.

üzerindeki türbede bulunan Hanefî âlimlerinden Ebû Bekirel-Hârizmî'nin (öl. 403/1013) kabrinin yanına nakledilmiştir.⁶

1.2. Hocaları

Bir âlimin ilmî açıdan gelişiminde aile, arkadaş, yetişmiş olduğu çevre ve hocaları önemli rol oynamaktadır. Kudûrî'nin hayatını ele alan eserler üç hocasından bahsetmektedir. Kudûrî'nin hocaları kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir.

1.2.1. Yahya b. Mehdî el-Cürcânî (öl. 398/1008).

Adı “Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mehdî el-Cürcânî el-Hanefî” şeklinde olup Ebû Abdullah el-Cürcânî diye anılmaktadır. Cürcânî, Kudûrî'nin fıkıh dersi aldığı hocalarından birisidir⁷ ve 398/1008 yılında vefat etmiştir.

1.2.2. Ali Süveyd el-Müeddib (öl. 381/991).

Adı “Ebû Bekr Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib” şeklinde olup kısaca Müeddib diye anılmaktadır. Kudûrî, hocası Müeddib'den hadis dersleri aldı ve hadis rivayetinde bulundu. Ayrıca Kudûrî, hadisteki *cüz*'ünü tamamen Müeddib vasıtasıyla rivayet etmiştir.⁸ Müeddib 381/991 yılında vefat etmiştir.

1.2.3. Havşeb eş-Şeybânî (öl. 375/985).

Tam adı “Ebu'l-Hüseyn Ubeydullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ahvâ b. el-Avvâm b. Havşeb eş-Şeybânî” olup daha çok Şeybânî künyesiyle meşhur olmuştur. Kudûrî, Şeybânî'den hadis dersleri aldı ve hadis rivayetinde bulundu.⁹ Şeybânî 375/985 yılında vefat etti.

⁶ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/249; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: y.y., 1413/1992), 19; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: y.y., 1951-1955), 1/73; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kâhire: y.y., 1324/1906), 30-31; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-mukârane: et-Tecrîd* (Naşirlerin Mukaddimesi), thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed (Kâhire: Dâru's-selâm, 2004), 1/7.

⁷ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 1/247; 3/398.

⁸ Hatip el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, 1/248.

⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 1/248.

1.3. Öğrencileri

Kudûrî'nin öğrencilerinden bazıları Kudûrî'den fıkıh alanında ilim öğrenirken bazıları da hadis alanındaki bilgisinden yararlanmışlardır. Kudûrî'nin kaynaklarda adları geçen öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1.3.1. Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071).

Hatib el-Bağdâdî 392'de Medine ile Mekke yolu üzerinde bulunan Vâdimelel'e bağlı Guzeyye kasabasında doğdu. Adı "Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdulmelik" şeklinde olup daha çok Hatîb el-Bağdâdî adıyla anılmaktadır. Soyu Kûfe yakınlarında bulunan Arap aşiretine dayanmaktadır. Hatip el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd* kitabıyla şöhret bulmuş büyük hadis hâfızı ve tarihçisidir. Hadis ilmini hakkıyla öğrenebilmek için hadis yolculuklarına çıkmıştır. Bağdâdî hocası Kudûrî'den hadis rivayet etmiştir.¹⁰ Fakat bu rivâyetlerin az sayıda olduğu zikredilir.¹¹ Hatip el-Bağdâdî, Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nin yakınındaki evinde hicri 463 tarihinde vefat etmiştir.

1.3.2. Muhammed b. el-Akta' (öl. 474/1081).

Adı "Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî" şeklindedir. Muhammed el-Akta' Bağdât'ta iken Kudûrî'den fıkıh dersleri almıştır. Hicrî 430 miladî 1038 senesinde Bağdâd'dan çıkıp Râmahürmüz'e yerleşmiştir. Râmahürmüz'de hocası Kudûrî'nin meşhur eseri olan *el-Muhtasar*'ı şerh etmiştir. Bu şerh neticesinde Muhammed b. el-Akta' *el-Muhtasari* ilk şerh eden kişi olmuştur.¹² Muhammed el-Akta' 474/1081 yılında vefat etmiştir.

1.3.3. Muhammed Dâmegânî (öl. 478/1085).

Muhammed Damegânî, hicrî 398 tarihinde Dâmegân'da dünyaya geldi. Tam adı "Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdulmelik" şeklinde olup Damegânî nisbesiyle anılmaktadır. Fakat Dâmegânî nisbesiyle bilinen

¹⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 57.

¹¹ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: y.y., 1408/1988), 4/460.

¹² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, 1/312; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/80; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 70; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 104; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 40.

öteki âlimler ile arasında fark bulunması adına “el-Kebîr” lakabıyla da anılmaktadır. Muhammed Dâmegânî, otuz yıl kadar Bağdat’ta kadılık yapan Hanefî mezhebinin kendi döneminde önde gelen fakihidir. Başkadı Dâmegânî, Kudûrî’den fıkıh yanında hadis dersleri de almıştır.¹³ Muhammed Damegânî Bağdat’ta iken 478 tarihinde vefat etti.

1.3.4. Muhammed es-Serahsî (öl. 439/1047).

Adı “Ebubekir Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî” olup kısaca Serahsî adıyla anılmaktadır. Serahsî, hocası Kudûrî’den fıkıh eğitimi almıştır. Serahsî 439/1047 yılında vefat etmiştir.

1.3.5. Yahyâ et-Tenûhî (öl. 442/1050).

Adı “Mufaddal b. Mes‘ûd b. Muhammed Yahyâ et-Tenûhî” şeklindedir. Kısaca Tenûhî olarak anılmaktadır. Nahivciliğiyle ön plana çıkan Tenûhî, Kudûrî’den fıkıh ilmini öğrenmiştir.¹⁴

1.3.6. Ebu’l-Kâsım el-Ukberî (öl. 456/1064).

Adı “Abdolvâhid b. Ali b. Berhân Ebu’l-Kâsım el-Esedî el-Ukberî” şeklindedir. Kısaca Ukberî denilmektedir. Ukberî, Kudûrî’den fıkıh okumuştur. Ukberî pek çok ilimle meşgul olmuştur. Fıkıh ilmiyle beraber Ebu’l-Hüseyn el-Basrî’den (öl. 436/1044) kelâm/akâid ilmini tahsil etmiştir.¹⁵ Ayrıca nahiv ilminin yanında ensâb bilgisine de sahiptir. Nahiv ilmi sahasında *Usûlü’l-luğa* ve fıkıh ilmi sahasında ise *el-İhtiyâr* adlı eserleri vardır.¹⁶ Ukberî hicrî 456 senesinde vefat etmiştir.

1.3.7. Muhammed es-Serahsî (öl. V. yüzyıl).

¹³ Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 18/485; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 1/248; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 299-300; Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Lübâb fî tehzîbi’l-ensâb* (Kahire: y.y., 1357-1369), 1/397.

¹⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 3/496; Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *en-Nücümü’z-zâhira fî mülûki Mısır ve’l-Kâhire*, nşr. Fehîm Muhammed Şeltût (Kahire: y.y., 1970), 5/52.

¹⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 2/481-482.

¹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/634; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A’lâm: Kamusu Terâcim* (Kâhire: y.y., 1954-1959), 4/176.

Adı “Ebu’l-Hâris Muhammed b. Ebi’l-fadl Muhammed es-Serahsî” olup kısaca Serahsî diye anılmaktadır. Kudûrî’nin Serahsî hakkında “Horasan ve Aynu’n-nehr yöresinden, ondan daha fakihî gelmemiştir”¹⁷ dediği rivayet edilir. Çok fazla çalışmasından kaynaklı hastalığa yakalandığı söylenen Serahsî’ye doktorların çeşitli öğütler verdiği fakat kendisinin verilen bu öğütleri dinlemeyip sağlığına kavuşmak için fıkıh ilmiyle meşgul olduğu ve bu sayede iyileştiği söylenmektedir.¹⁸

1.4. Eserleri

İlmi yetkinliğe sahip olan Kudûrî’nin telif ettiği eserler şu şekildedir:

1.4.1. *el-Muhtasar*

Kudûrî’nin mezhep içerisinde mutlak olarak *el-Kitap* adıyla şöhret bulan eseridir. Eser Hanefî fikhını özet halinde okuyucuya sunmaktadır. *el-Muhtasar* âlimlerin her zaman el altında tuttıkları, muteber ve tanıtımına gerek bırakmayacak derecede meşhur olmuş bir kitaptır. Kitap tahâret konusu ile başlayıp miras konusu ile son bulmaktadır. Çalışmamız, zikredilen eserle ilgili olduğundan detaylı bilgiler ileride verilecektir.

1.4.2. *et-Takrîb*

et-Takrîb adında bir kitabın mevcudiyeti ve müellifinin Kudûrî olduğu hususunda ittifak vardır. Fakat zikredilen kitabın sadece bir kitap mı veya birden fazla kitap mı olduğu konusunda ihtilaf vardır. Örneğin Kureşî *et-Takrîb*’ten bahsederken, eserin tek cilt halinde yazıldığından bahsetmiştir.¹⁹ Fakat bu durumdan farklı olarak kimi kaynaklarda, *et-Takrîb* isminde farklı iki eserin varlığından bahsedilmektedir. Bu bilgiye göre Kudûrî, önce mezhep imamı ile talebeleri arasındaki ihtilâflı konuların delillerine değinmeden tek ciltlik bir kitap yazmıştır. Yazdığı bu kitaba ise “*et-Takrîbü’l-evvel*” denilmektedir. Ardından ilk eserine ihtilâflı konulardaki delilleri ekleyerek eserini ilmi yönden zenginleştirip genişletmiştir. İkinci halini alan bu esere de “*et-Takrîbü’s-sânî*” denilmiştir. Her iki eser de *et-Takrîb* adıyla anılmaktadır.

¹⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 3/304.

¹⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 3/307.

¹⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, 1/248.

1.4.3. *et-Tecrîd*

Adı “*et-Tecrîd fî mesâilî'l-hilaf beyne'l-Hanefiyye ve'ş-Şafiyye*” olan eser kısaca “*et-Tecrîd*” adıyla bilinmektedir. Eser, erken dönemde kaleme alınmış ve alanında kapsayıcı bilgi veren ilk eserlerdendir.²⁰ Eser, konu itibariyle fıkıh meselelerinde Ebû Hanîfe ve öğrencileri ile İmam Şâfiî arasındaki önemli ihtilafı konuları, karşılıklı deliller ve cevaplar şeklinde incelemektedir. Eser, Hanefî ve Şafiî mezhebi arasında mukayeseli olarak yazılmış en hacimli çalışmadır. Özel’in “*Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*” adlı eserinde “Ebû Hanîfe ve Şâfiî arasındaki ihtilafın delilsiz olarak ele alındığı bir eserdir” şeklinde delilsiz oluşunu belirten bir ifade yer almaktadır. Hicri 405 tarihinde öğrencilerine imlâ ettirdiği eserinde Kudûrî, ele alıp incelediği konulardaki farklı görüşleri söyledikten sonra mukallitlere yol göstermek için tercih ettiği görüşünü de belirtmiştir.

1.4.4. *Şerhu muhtasari'l-Kerhî*

Kudûrî'nin Ebû'l-Hüseyn el-Kerhî'nin (öl. 340/951) *el-Muhtasar*'ı üzerine yazdığı şerhidir.

1.4.5. *Cüz'ün fi'l-Hadîs*

Kudûrî'nin hadis ilmi sahasında kaleme aldığı bu kitabıyla ilgili az bilgi bulunmaktadır. Kureşî eserinde *Cüz'ün fi'l-Hadîs* adlı eserde bulunan bir rivâyeti, senedi ve metniyle beraber zikretmiştir.²¹ Kaynakların bir kısmında ise yalnızca bu eserin rivâyet edildiği bilgisi mevcuttur.²²

1.4.6. *Edebu'l-kâdî alâ mezhebi Ebî Hanîfe*

Ebû Bekr eş-Şeybânî'nin (öl. 261/875) *Edebü'l-kâdî*'si üzerine Kudûrî'nin yazmış olduğu şerhtir. Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657), Hassâf'ın *Edebü'l- kâdî* isimli

²⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/248.

²¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/249-250.

²² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/249; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, 99; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî, (Riyad: y.y., 1991), 3/123-124.

eserini zikrederken eserin çok rağbet gördüğünden ve üzerine birçok şerh yazıldığından bahsetmiş ve şerh edenler arasında Kudûrî'yi de zikretmiştir.²³

1.4.7. *Mesâilü'l-hilâf beyne ashâbinâ*

1.4.8. *Muhtasarun ceme'ahu li'bnih*

2. Ebû Bekir el-Haddâd

2.1. Hayatı

Haddâd'ın doğum tarihi hakkında tabakat kitaplarında bilgi bulunmamaktadır. Sadece Said Bektaş, tahkik ettiği “*el-Cevheretü'n-neyyire*”de Ebû Bekir el-Haddâd'ın hayatı ili ilgili verdiği bilgiler içerisinde doğum tarihini İbn Kutluboğa'nın eserinden naklederek hicrî 720 olduğunu söylemektedir.²⁴ Ebû Bekir el-Haddâd, Yemen'de Zebîd memleketine mensup Hazze'nin Abbâdiye köyünde dünyaya gelmiştir.

Haddâd'ın adı “Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd el-Abbâdî el-Yemenî” şeklindedir. Bununla beraber kendisi daha çok “Haddâd” nisbesiyle anılır. Haddâd künyesi Ebu Bekir el-Haddâd'ın demircilik mesleğini icra etmesinden dolayıdır.²⁵ Ayrıca Haddâd memleketine bağlı olarak sırasıyla: Yemen'e nisbetle “Yemânî”, Zebîd'e nisbetle “Zebîdî”, köyü Abbâdiye'ye nisbetle “Abbâdî” şeklinde de anılmaktadır.²⁶

Haddâd'ın ailesi ve nesebi hakkında kaynaklarda yeterince bilgi mevcut değildir. Sadece babası ile alakalı olarak Haddâd'ın ilk eğitimini ondan aldığı hakkındaki bilgi mevcuttur. Buna ilaveten, doğum yerinden ve künyelerinden hareketle Haddâd'ın ailesinin Yemen topraklarında yaşadığı bilinmektedir.

Haddâd kısaca Yemenli Hanefî âlimi olarak tanınır. Haddâd ilk eğitim ve öğretimini doğduğu yer olan Abbâdiye köyünde babasından tahsil etmiştir. Ardından Zebîd diyarına giderek devrin büyük hocalarından ders almıştır. Ayrıca kendisi de Zebîd'de birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Yemen bölgesinde yaşayan Hanefîler

²³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: y.y., 1971), 1/46.

²⁴ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/13-14.

²⁵ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/13.

²⁶ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/13.

muhtemelen uzaklık gibi coğrafi şartların elverişsiz olması nedeniyle Hanefilerin yoğun bulunduğu memleketlerle etkileşimleri kısıtlı kalmıştır. Bu sebeple biyografik kitap yazan müellifler, Yemen bölgesindeki Hanefî âlimlerinden haberdar olmamışlardır. Bu nedenle tabakat kitaplarında Haddâd'ın kendisi, hocaları ve öğrencileri ile ilgili pek fazla bilgi mevcut değildir.

Haddâd'ın *Keşfü't-tenzîl*'deki ahkâm âyetlerinin tefsirine bakıldığında Hanefî fakîhi olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin fıkhîteki ihtilafî konulardan birisi seferi iken namazların kısaltılması konusudur. İmam Âzam'a göre “*Yolculukta namazı kısaltmak bir ruhsat değil, azîmettir. Kısaltma dışında bir uygulama yapmak da caiz değildir.*”²⁷ Haddâd'ın “*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır*” şeklinde anlama gelen Nisâ 101. âyetinin tefsirinde, seferi olma durumunda namazları kısaltmanın bir ruhsat değil de azîmet olduğunu dile getirmiştir. Bunun nedeni olarak da Haddâd “*Âyette geçen kısaltma emrinin vücut ifade ettiğini*” söylemesidir.²⁸ Bu ve benzeri örnekler göstermektedir ki bu gibi durumlar Haddâd'ın Hanefî mezhebine mensubiyetinin alametlerinden olmaktadır. Müellifin *Keşfü't-tenzîl*'i incelendiğinde hüküm içeren âyetlerin büyük oranda Hanefî mezhebinin görüşlerine göre yorumlandığı görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki Haddâd tefsirinde Hanefî mezhebinin görüşlerini nakletmiş olmaktadır.

Haddâd fıkıh ve tefsir olmak üzere iki ilim sahasında yetkin bir şekilde tanınmasının yanında yazmış olduğu tefsirinde âyetlerin birçoğunun izahını yaparken kelâm ilmi sahasına giren konulara da değinmiştir. Haddâd itikat ile ilgili âyetleri “*Ehl-i sünnet ve'l-cemâat*” diye tabir edilen bir çizgide yorumlamaya gayret göstermiştir.

Haddâd'ın tefsirine bakıldığında, itikadî anlayış olarak Mâtürîdiyye mezhebini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Mâtürîdiler ile Eş'arîler arasındaki ihtilaflardan birisi dinden dönen birisinin İslâm'a dönmesi durumunda dinden dönmesi ile boş

²⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîrül-münîr fi'l-akâde ve's-şerâa ve'l-minhâc* (Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1411/1991), 5/238.

²⁸ Râdiyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *Tefsîru'l-Haddâd: Keşfü't-tenzîl fi tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vîl*, thk. Muhammed İbrahim Yahya (Beirut: Dâru'l-medâri'l-islâmî, 2003), 2/311.

giden amellerin sevabının geri gelip gelmeyeceği konusudur. Mâtürîdîlerde mürtedin, İslâm'a dönmesi halinde irtidat sebebi ile boşa giden amellerinin sevabının geri gelmeyeceği görüşü hâkimdir. Ancak Eş'arîlere göre mürtedin amellerinin sevabı geri gelmektedir.²⁹ Konu ile alakalı Haddâd "*Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşır. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdır*" meâlinde olan Bakara sûresi 217. âyetin tefsirinde şunları söylemektedir:

*"Eğer, 'Size göre irtidâtın kendisi, eda edilen haccı iptal edecek kadar ameli boşa çıkarıyorsa, Allah'ın 'kâfir olarak can verirse sözünün ne faydası vardır?' denirse ona şöyle denir: 'Allah ancak geçmişte amellerinin boşa gitmesine yönelik bir işi değil, bu âyette anlattığı ahiret işini zikretmiştir. Çünkü mürtedin durumundan İslâm'a, tevbeyle ve sâlih amele döndüğünde ve bu hal üzere öldüğünde ahirette cezalandırılmayacağı malumdur. Sonra Allah bu âyette dünya ve ahiretle ilgili olanlarda, sevabı ebedi azaba dönecek kadar amelin boşa gitmesini bir arada zikrettiğinde, küfür üzere ölmesini de aynı şekilde şart koştur."*³⁰

Bu örnekte görüldüğü üzere Haddâd'ın âyeti bu şekilde yorumlamasından, itikatta Mâtürîdî mezhebinden olduğu anlaşılmaktadır. Kimi alimlerin Haddâd hakkındaki görüşleri onun ilmi şahsiyeti hakkında daha fazla bilgi edinmemize imkân sağlamaktadır. Zebîdî (öl. 893/1488), Haddâd hakkında şu ifadelerde bulunmuştur:

"Haddâd, büyük bir fakih, zâhid, vera sahibi ve âlim bir kimse olup, geçimini kendisi kazanırdı. Haddâd tefsir, fıkıh, hadis ve diğer ilimlere dair

²⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhü'l-Akâid*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), s. 43.

³⁰ Haddâd, *Tefsîru'l-Haddâd*, 1/317.

kitapları istinsah ederek onları satar insanlar da o kitapları yüksek ücretler verip almak için yarışırđı. Haddâd tüm işlerini ihlaslı bir şekilde yapardı."³¹

İbn Kutluboğa da kitabında "İmam, fakih, âbid ve zâhid birisi olduğunu" söylemiştir.³²

Ebû Bekr el-Haddâd, Yemen Zebid'de 800'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

2.2. Hocaları

Haddâd'ın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklara baktığımızda birkaç hocasının ismi geçmektedir. Haddâd'ın hocalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.2.1. Ali b. Muhammed el-Haddâd (öl. ?)

Ebû Bekr el-Haddâd'ın babasıdır. Haddâd ilk eğitimini babasında almıştır.³³

2.2.2. Ömer el-Alevî (öl. 752/1351)

Adı "Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Alevî" şeklindedir. Ömer el-Alevî fakîh ve muhaddis olarak tanımakla beraber pek çok ilimle iştigal halinde bulunmuştur.

2.2.3. Nuh el-Ubevî (öl. 751/1349)

Adı "Ebû'l Hasan Ali b. Nuh el-Ubevî" şeklindedir. Hanefî fıkıh âlimidir.

2.2.4. Kasım el-Kurbetî (öl. ?)

Adı "Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Kasım el-Kurbetî" şeklindedir.

2.2.5. Musa ed-Devalî (öl. 790/ 1388)

Adı "Muhammed b. Musa ed-Devalî" şeklindedir.

³¹ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/17-19; Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, *Tabakâtü'l-havâs ehli's-sıdkı ve'l-ihlâs*, nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî (Beyrut: Dâru'l-Yemeniyye, 1406/1986), 391-392.

³² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 142.

³³ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/14; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 141; Zebîdî, *Tabakâtü'l-havâs*, 391; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006), 199.

2.2.6. Ali el-Hâmilî (öl. 769/1367)

Adı “Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî” şeklindedir. “*Sirâcü’-d-dîn*” olarak şöhret kazanmıştır. Kendisi Hanefî fıkıh âlimidir. Hâmilî, *el-Hidâye* kitabının metni olan *Bidâyetü’l-mübtedî* adlı eseri *en-Nazmü’l-mensûr* adıyla nazmetmiştir. Eser, *Dürri’l-mühtedî ve zuhrü’l-muktedî* adıyla da anılmaktadır. Ardından öğrencisi olan Haddâd da bu nazmı şerh ederek *Sirâcü’z-zalâm ve bedrü’t-tamâm* adıyla bir kitap yazmıştır.

2.2.7. Melîh en-Nahvî (öl. ?)

Adı “Ahmed b. Melîh en-Nahvî” şeklindedir.

2.3. Öğrencileri

Zebîdî, Haddâd’ın ders anlayışı hakkında, eğitiminde çok sabırlı olduğunu, günde yaklaşık olarak 15 dersi sıklımadan okuttuğunu nakletmiştir.³⁴ Kaynaklarda hocaları hakkında pek fazla bilgi olmadığı gibi yetiştirdiği öğrenciler hakkında da pek fazla bilgi mevcut değildir. Haddâd’ın talebelerini şu şekilde sıralayabiliriz.

2.3.1. Ali el-Haddâd (öl. ?)

Adı “Ahmed b. Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd” şeklindedir. Ebû Bekr el-Haddâd’ın oğludur.³⁵

2.3.2. Fakîh Hümmam el-Alevî (öl. ?)

2.3.3. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî (öl. 893/1488)

Zebîdî, Yemen’in Zebid şehrinde hicrî 812 tarihinde doğmuştur. Tam adı “Ebû’l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî” şeklinde olup daha çok Zebîdî adıyla anılmaktadır. Zebîdî “*et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdîsi’l-câmi’i’s-sahîh*” isimli eseriyle tanınan Hanefî fakihî ve muhaddisidir.³⁶

2.3.4. Fakîh Sıddîk b. el-Burhân (öl. ?)

³⁴ Zebîdî, *Tabakâtü’l-havâs*, 391-392.

³⁵ Abdullah Handar, *Haddâd’ın el-Cevheretü’n-neyyire Adlı Eserinin İbadetler Bölümünde İmam Şafî’ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 9.

³⁶ Hüseyin Hansu, “Zebîdî”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44/167-168.

2.3.5. Abdullah b. Şevân (öl. 822)

Adı “Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Şevân” şeklindedir.

2.4. Eserleri

Fıkıh, tefsir ve tarih gibi ilimlerde yetkin bir konumda bulunan ve Yemen diyarındaki âlimler arasında Hanefî fıkıyla ilgili en fazla kitap telif eden âlim olduğu rivayet edilen Haddâd’ın kaynaklarda zikredilen ve bir kısmı günümüze ulaşan eserleri şu şekildedir.

2.4.1. *es-Sirâcü’l-vehhâc*

Tam adı “*es-Sirâcü’l-vehhâcü’l-muvaddah li-küllî tâlibin muhtâc*” olan eser kısaca “*es-Sirâcü’l-vehhâc*” adı ile bilinmektedir. Haddâd’ın, Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı üzerine yazdığı ilk şerhidir. Eser *el-Cevheretü’n-neyyire*’nin ilk halidir. Müellif *es-Sirâcü’l-vehhâc*’ın çok uzun olduğu düşüncesine kapılınca eseri kısaltarak *el-Cevheretü’n-neyyire* ismiyle yeni bir kitap meydana getirmiştir.

2.4.2. *el-Cevheretü’n-Neyyire*

Eser tez konusunun ana kısmını oluşturduğu için burada sadece adını zikretmekle yetinilecektir. Kitap hakkındaki bilgiler geniş bir şekilde ikinci bölümde verilecektir.

2.4.3. *Sirâcü’z-zalâm ve bedrü’t-tamâm*

Hâmilî *Dürrü’l-mühtedî ve zuhrü’l-muktedî* adıyla *Bidâyetü’l-mühtedî* adlı eseri nazım halinde yazmıştır. *Sirâcü’z-zalâm ve bedrü’t-tamâm* ise müellifin hocası olan Hâmilî’nin fıkıh ilmi sahasında yazdığı “*Dürrü’l-mühtedî ve zuhrü’l-muktedî*” adlı manzumesinin şerhidir.

2.4.4. *en-Nûrû’l-müstenîr*

Nesefî’nin (öl. 537/1142) hilaf ilmiyle alakalı yazdığı *el-Manzûmetü’n-Nesefiyye* isimli kitabının şerhidir.³⁷ Eser tasnifi, ibaresinin sadeliği ve kolay

³⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, 142.

ezberlenmesi gibi özelliklere sahip olmakla beraber on kısımdan meydana gelmektedir.

2.4.5. *Keşfü't-tenzîl*

Eserin tam adı “*Keşfü't-tenzîl fî tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vîl*” şeklindedir. Eser orta hacimli ve rivayet ağırlıklı bir tefsirdir. Haddâd, tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar tefsir etmiştir. Yöntem olarak ise Kur'ân'ı Kur'ân'la, sünnetle ve sahabe kavli ile tefsir etmeye çalışmıştır. Ayrıca kıraat farklılıklarına değinmiş ve nâsih-mensûh ile ilgili ihtilafı konulara da tefsirinde değinmiştir. Haddâd tefsirinde rivayet metodu yanında dirayet metoduna da başvurmuştur. Ayrıca Kur'ân'ın dil ilimleriyle de tefsirini ihmal etmemiştir. Tefsirin dikkat çeken başka bir özelliği ise fikhî yönüdür. Haddâd, fıkhıdaki en ihtilafı konuları dahi basit ve sade bir üslupla ele almış ve Hanefî fikhına dair birçok meseleyi zikretmiştir.

2.4.6. *Şerhu Kitâbi'n-Nafakât*

Eserin bir nüshası Esad Efendi, 3729/29 numarasında, 181-183 varak şeklinde Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

2.4.7. *Şerhu kaydi'l-evâbid fî 'l-luğa*

Eser, İsmâil b. İbrâhim er-Rabaî'nin (öl. ?) yazmış olduğu kaside şerhidir.³⁸

2.4.8. *er-Rahîku'l-mahtûm*

Fıkha dair Necmeddin en-Nesefî'nin kaleme aldığı *Kaydü'l-evâbid* isimli kitabın şerhidir.³⁹ Kitap, Hanefî fûrû konularını içeren bir kitaptır. Ayrıca *Tâcu't-terâcim*'de İbn Kutluboğa kitap hakkında “*Güzel ve latif bir eserdir*” şeklinde bahsetmektedir.⁴⁰

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1367.

³⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 142.

⁴⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 142.

İKİNCİ BÖLÜM: *MUHTASARU'L-KUDÛRÎ VE EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE*

1. *Muhtasaru'l-Kudûrî*

Öncelikli olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için eser isimlerinin terkiibini meydana getiren kelimeler hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bu sebeple ilk önce “*Muhtasaru'l-Kudûrî*” adlı eserin ismi üzerinde durulacaktır. Eser ismi iki kelimededen oluşmaktadır. İlk olarak muhtasar ardından da Kudûrî kelimesinin anlamına değinilecektir.

Muhtasar kelimesi “*hasr*” kökünün “*ifti'âl*” bâbından türemiş olan bir sıfattır. Muhtasar kelimesi anlam olarak “*kısaltılmış, özetlenmiş*” demektir. Kelime genel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Kelimenin birinci anlamı “*hacimli bir eserin özetlenmiş hali*” demektir. İkinci anlamı ise “*bir konunun ana hatları ile kısaca yazılmış şekli*” demektir. Ancak yaygın olan kullanıma göre muhtasar kısaca bir eserin özet halinde kaleme alınmasından meydana gelen bir telif türü anlamında kullanılmaktadır. Arapça da muhtasar kelimesine anlam yönünden benzeyen pek çok farklı kelime bulunmasına ve ortak anlamlar içermesine rağmen bu tür eserlere muhtasar adı verilmiştir.

İkinci kelime olan Kudûrî ise müellifin şöhret kazandığı künyesidir. Bu sebeple “*Muhtasaru'l-Kudûrî*” derken “*Kudûrî'nin özet niteliğindeki eseri*” anlamı kastedilmektedir.

Muhtasaru'l-Kudûrî adlı eser Kudûrî'nin Hanefî fıkhına dair kaleme almış olduğu eserin adıdır. Eser, Hanefî mezhebi içerisinde en güvenilir temel metinlerden birisi olarak kabul görmektedir. Mâlikî mezhebinde “*el-Kitâb*” lafzı ile Halîl b. İshak el-Cündî'nin (öl. 776/1374) *el-Muhtasar* adlı eseri anlaşılıyorsa Hanefî mezhebinde de “*el-Kitâb*” lafzı ile Kudûrî'nin “*el-Muhtasar*” adlı kitabı anlaşılmaktadır. *Muhtasaru'l-Kudûrî* tanıtılmaya gerek duyulmayacak kadar hem mezhep içinde hem de diğer mezheplerde şöhret kazanmış ve âlimlerin devamlı el altında tuttıkları bir eser konumunda olmuştur. *el-Muhtasar* zengin içeriği, düzenli sistematığı ve yalın üslûbuyla Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir temel kaynak konumundadır. Ayrıca eser, geçmişte birçok defa basılmış ve halen günümüzde de basılmaktadır.

Kudûrî, eserin de çok fazla âyet ve hadis zikretmemiştir. Eser incelendiğinde görülmektedir ki ihtilaflı meselelere girilmekten, âyet ve hadis ile delillere değinilmekten kaçınılmıştır. Eser muhtasar türünde olması sebebiyle sade ve basit bir üslupla yazılmış olup sıradan okuyucuya neyi yapıp neyi yapmaması gerektiği yönünde pratik bilgiler sunmaktadır. Metinde 6 âyet geçmekte olup bunlardan sadece iki tanesi delil olarak kullanılmaktadır. Geriye kalan 4 âyet ise herhangi bir fikhî delil niteliğinde olmayıp sadece buldukları sûrelerin isimlerinin yerlerine kullanılmışlardır. Eserde geçen hadisler metin içerisinde düz bir şekilde geçip kaynakları yazmamaktadır. Eserde üç hadis zikredilmiştir. Bu üç hadisten biri bir nevi bilgilendirme amacı ile geri kalan iki tanesi ise delil olarak zikredilmiştir.

Kudûrî eserini yazarken rumuz ve künye kullanmamıştır. Nitekim rümuz kullanımı muhtasar türü eserlerin yazımında yaygın kullanılan bir yöntemdir. Örneğin İlyas Kaplan *Hanefilerde Rümuz Geleneği ve Kullanılışı* adlı makalesinde “*Kitabu’l-Tecnîs ve’l-mezîd* 12, *el-Muhtâr li’l-fetvâ* 5, *Mecmau’l-bahreyn ve Mülteka’n-neyyireyn* 7, *el-Vâfi* 7, *Kenzü’d-dekâik* 7, *Letâifü’l-işârât* 7 ve son *Reddü’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr* 2 rumuz kullanmıştır”⁴¹ bilgisini vermektedir. Kudûrî, eserini yazarken rumuz ve künye kullanmadığı gibi eserinde kendine ait kavramlar da mevcut değildir. Bu durum eserine sadelik kazandırmaktadır. Bu vesile ile eseri okuyan herkes rahat bir şekilde müellifin ne kastettiğini anlayabilmektedir. Kudûrî, ihtilaflı konularda görüşleri dile getirirken genel de âlimlerin isimlerini zikretmektedir. Bazen isimlerini kullanmak yerine atıflar yolu ile görüş sahibini belirtmektedir. Netice itibariyle Kudûrî, eserinde anlaşılması güç kelimelerden ve karmaşık terimsel ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır.

1.1. Konusu, Önemi ve Amacı

İslâm dininin hayata indirgenmesi ve ona yön vermesi için fıkıh ilmi önemli bir yere sahiptir. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren zamanımıza kadar bu şekilde devam etmiştir. Aynı şekilde gelecek devirlerde de bu şekilde sürüp gidecektir. *el-Muhtasar* adlı eser İslâmî İlimler içerisinde fıkıh alanında yazılmış bir

⁴¹ İlyas Kaplan, *Hanefilerde Rümuz Geleneği ve Kullanılışı*, *Bilimname* 1/47 (Nisan 2022), 823.

eser konumunda olup insanlara gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri durumlar hakkında Allah'ın rızasını kazanmak adına yol gösterici bir eser konumundadır.

Eser içerisinde yaklaşık olarak 12.000 meseleyi barındırması, sade ve kolay bir üslup ile yazılmış olması onu fazlasıyla değerli kılmaktadır. Eser, kendinden önceki kitapları özümsemesi ve kendisinden sonraki kitaplara örneklik teşkil etmesi sebebiyle fıkıh alanında önemli bir konumdadır. Bu duruma işaret eden İbn Âbidin (öl. 1252/1836) mutemet metinlerin müelliflerini zikrederken, Kudûrî'nin adını da zikretmiştir.⁴² Ayrıca *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Mülteka'n-neyyireyn*, Hanefî fıkıh literatüründe Mevsîlî'nin *el-Muhtâr*, Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* ve Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye*'siyle birlikte "mütûn-i erbaa" diye anılan dört temel kitaptan biri olup Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs en-Neseî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseîyye* adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edilmiştir. Bu durum da eseri önemli kılmaktadır.⁴³

Eserin yazılış amacına gelince bir rivayete göre Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh dört mezhebin yetkin kabul edilen âlimlerinden muhtasar tarzında birer fıkıh eseri hazırlamalarını istedi. Bunu isteme sebebi olarak Fâtımîler ve Büveyhîler gibi Şîî zihniyet karşısında Sünnî zihniyeti egemen kılma gayreti içinde olması gösterilmiştir. Bu amaca hizmet için zamanın da Hanefî mezhebi adına Kudûrî temsilci seçilmiştir. Bu sebeple yöneticiler nazarında büyük bir saygınlığa eriştiği anlaşılan Kudûrî, ileride Hanefî mezhebinde el kitabı hüviyeti kazanıp temel metinlerden biri sayılacak olan "*el-Muhtasar*" adlı eserini hazırlayıp takdim etti.⁴⁴

1.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kudûrî'nin *el-Muhtasar* isimli kitabı üzerine eskiden beri pek çok çalışma yapılmıştır. Günümüzde de halen eser üzerine pek çok çalışma yapılmaktadır. Geçmişte yapılan çalışmalar genel olarak şerh veya çeviri şeklindeyken, günümüzde bu durum devam etmekle beraber akademik çalışmalarla birlikte biraz farklılaşma

⁴² İlyas Kaplan, *Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 1/18 (2011), 316.

⁴³ İlyas Kaplan, *Mütûn-i Erbaa'dan Mecmâ'u'l-Bahreyn ve İbn Melek Şerhi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2020), 38.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb*, nşr. Ahmed Ferîd Rifâî (Kahire: y.y., 1355-1357/1936-1938; Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 15/54.

göstermiştir. Eser üzerine çok fazla çalışma yapılmış olması ve asıl konumuzun bu olmaması nedenleriyle yapılan çalışmalar içerisinde sadece birkaçının isminin zikredilmesi yeterli görülmüştür. Ayrıca eserler türlerine göre gruplandırılarak takdim edilmiştir. *el-Muhtasar* üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

1.2.1. Şerhler

1.2.1.1. Haddâd, *es-Sirâcü'l-vehhâc*

Eserin tam adı “*es-Sirâcü'l-vehhâcü'l-muvaddah li-küllü tâlibin muhtâc*” şeklinde olup kısaca *es-Sirâcü'l-vehhâc* adıyla anılmaktadır. Eser bir bakıma tez konusunu oluşturan *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin ilk halidir. Kâtip Çelebi, Birgivî'nin (öl. 981/1573) *es-Sirâcü'l-vehhâc* adlı eser hakkında “muteber olmayan eserlerden biri” olduğunu dile getirdiğini söyler.⁴⁵ Haddâd eseri uzun bulduğundan dolayı “*el-Cevheretü'n-neyyire*” ismiyle kısaltmıştır.

1.2.1.2. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*

Eser, müellifin daha önceden *es-Sirâcü'l-vehhâc* adıyla yazmış olduğu muhtasar şerhinin kısaltılmasıyla meydana getirilmiş bir şerh çalışmasıdır. Eser tez konusu olduğundan detaylı bilgiler ileride verilecektir.

1.2.1.3. Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî (öl. 1298/1881), *el-Lübâb*

Eserin tam adı “*el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*” olup kısaca *el-Lübâb* adıyla anılmaktadır. *el-Lübâb*, *el-Muhtasar* üzerine yazılmış olan şerhler içerisinde en çok tanınmış şerh olma konumundadır. Eserin çokça istifade ettiği kaynaklardan birisi tez konusunu oluşturan Haddâd'ın kaleme almış olduğu *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı eserdir.

1.2.1.4. Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî (öl. ?), *et-Teshîl*

Eserin tam adı “*et-Teshîlü'z-zarûrî li-mesâ'ili'l-Kudûrî*” şeklinde olup kısaca *et-Teshîl* adıyla anılmaktadır. Eser *el-Muhtasar*'ın sistematüğinde ufak değışiklikler

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1631.

yaparak ve *el-Muhtasar*'da mevcut olmayan başlıkların ilâvesi ile soru ve cevap şeklinde hazırlanmıştır.

1.2.1.5. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî (öl. 598/1201), *Hulâsatü'd-delâ'il*.

Eserin tam adı "*Hulâsatü'd-delâ'il fî tenkîhi'l-mesâ'il*" şeklinde olup kısaca *Hulâsatü'd-delâ'il* adıyla anılmaktadır.

1.2.1.6. Abdullah b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid (öl. ?), *Hadâ'iku'l-uyûn*

Eserin tam adı "*Hadâ'iku'l-uyûn fî şerhi muhtasari'l-Kudûrî*" şeklinde olup kısaca *Hadâ'iku'l-uyûn* adıyla anılmaktadır.

1.2.2. İhtisar

el-Muhtasar özet mahiyetinde bir eser olmasıyla beraber bazı âlimler tarafından ihtisar edilmiştir. *el-Muhtasar*'ı ihtisar eden âlimler şunlardır:

1.2.2.1. Abdürrahîm b. Muhammed el-Mevsilî (öl. 671/1272)

1.2.2.2. Zahîrüddin Muhammed b. Ömer en-Nevcâbâzî (öl. ?)

1.2.2.3. Münşî (öl. 1001/1592)

1.2.3. Çeviriler

el-Muhtasar başta Türkçe olmak üzere Fransızca, Latince, Almanca gibi batı dillerine de tercüme edilmiştir. Eseri tercüme eden yazar ve tercüme ettiği diller şu şekildedir:

1.2.3.1. Ch. Solvet (öl. ?)

1829 yılında Pariste eseri Fransızcaya çevirmiştir.

1.2.3.2. Rosenmüller (öl. ?)

Leipzig 1825-1826 yıllarında Leipzig'de eserin Cihadla ilgili kısmını Latinceye çevirmiştir.

1.2.3.3. G. H. Bousquet (öl. ?) ve L. Bercher (öl. ?)

1952 yılında Tunus'ta “*el-Muhtasar: Le statut personnel en droit musulman hanéfite*” adıyla eserin muâmelâta dair bir bölümünü Fransızcaya çevirmişlerdir.

1.2.3.4. Georg Helmsdörfer (öl. ?)

1822 ve 1832 yıllarında Frankfurtta “*Des Abul Hasan Ahmed ben Mohammed el Koduri aus Bagdad moslemisches Eherecht nach hanefitischen Grundschriften herausgegeben*” adıyla eserin nikâhla alakalı kısmını Almancaya çevirmiştir.

el-Muhtasar'ın Türkçe'ye ilk çeviri hareketinin ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Ancak geçmişten günümüze kadar eserin bazı Türkçe çevirileri şunlardır:

1.2.3.5. Londra School of Oriental and African Studies'in öğretim üyesi olan Mr. Mundy'nin özel kitaplığında numara: 89 şeklinde kayıt altına alınmış Türkçe bir çeviri mevcuttur. Bu çevirinin ilk sayfaları eksik olmakla beraber 888/1483 senesinde çoğaltılmıştır. Çeviri incelendiğinde anlaşılmaktadır ki eserin yazılış dönemi Türkler'in İslâm öncesi edebî yazı dilinden İslâm sonrası Oğuz yazı diline geçiş aşamasıdır.

1.2.3.6. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde Haraççioğlu, numara: 558 şeklinde kayıtlı kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir çeviridir. Çalışma 949/1542 senesinde çoğaltılmıştır.

1.2.3.7. Muhammed Emin Fehim Paşa (öl. ?), *Tercüme-i Kudûrî*

1.2.3.8. Hüseyin Hüsnü (öl. ?), *Sual ve Cevaplı Kudûrî Şerîf Tercümesi*

1.2.3.9. İsmâil Müfîd Efendi (öl. ?), *Tercüme-i Muhtasar-i Kudûrî*

1.2.3.10. Muzaffer Ozak (öl. ?), *Kudûrî-i Şerîf Tercümesi: Sualli-Cevaplı*

1.2.3.11. Süleyman Fahri (öl. ?), *Kudûrî Metin ve Tercümesi*

1.2.3.12. Ali Arslan (öl. ?), *Kudûrî Metni Tercemesi*

1.2.3.13. Seyyid Fahreddin (öl. ?), *Kudûrî Tercümesi*

1.2.3.14. Soner Duman, *Muhtasar'ul Kudûrî*

1.5.4. Tez

1.5.4.1. Havva Gündüz, “*Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının aile hukuku bölümlerinin muhteva ve metot açısından karşılaştırılması*” adıyla 2004 yılında Sakarya Üniversitesi'nde Doç. Dr. Hacı Mehmet Günay danışmanlığında yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.

1.5.4.2. Mustafa Tosun, “*Kudûrî'nin el-Muhtasar isimli eserindeki rivâyetlerin değerlendirilmesi*” adıyla 2019 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi Taha Çelik danışmanlığında yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.

1.5.4.3. Orhan Ençakar, “*Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar geleneğine etkisi: Kudûrî'nin Muhtasar'ının 'Îcâre' bölümü çerçevesinde*” adıyla 2013 yılında Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Bilal Aybakan danışmanlığında yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.

1.5.5. Makale

1.5.5.1. Cihan Doğan, “*Kudûrî'nin El-Muhtasar Adlı Eserinin En Eski Türkçe Tercümesi*” adıyla 2022 yılında bir makale yazmıştır. Cihan Doğan'ın yazmış olduğu makale Dil Araştırmaları Dergisinin 16. cilt 30. sayıda 139 ile 156 sayfaları arasında basılmıştır. Toplam 18 sayfalık küçük hacimde olan eser içerik olarak yeterince dolgunluktur.

1.5.5.2. Zeynep Korkmaz, “*Eski Bir Kudûrî Çevirisi*” adıyla 1968 yılında bir makale yazmıştır. Zeynep Korkmaz'ın yazmış olduğu makale Türk Dil Kurumları Yayınlarından olan XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966'da 270. sayıda 225 ile 231. sayfalar arasında yayımlanmıştır.

1.5.5.3. Necmettin Azak, “*Çerkez Âlimlerden Jirik Yusuf Sıddık Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve 'Metn-i Kudûrî'den Kitâbü'l-Büyük' Tercemesi' Adlı Eserinin İncelenmesi*” adıyla 2023 yılında bir makale yazmıştır. Necmettin Azak'ın yazmış olduğu makale Rize İlahiyat Dergisi 25. sayıda 143 ile 155. sayfalar arasında yayımlanmıştır.

el-Muhtasar, birçok çalışmaya konu olduğu gibi kendisinden sonra yazılan birçok eserinde temelini oluşturmaktadır. Örneğin *Mecma'u'l-bahreyn, Vikâyetü'r-*

rivâye, Tuhfetü'l-fukahâ', Mülteka'l-Ebhur, Bidâyetü'l-mübtedî adlı eserlerin ana kaynağı *el-Muhtasar'* dır.⁴⁶

2. el-Cevheretü'n-neyyire

Eser kısaca “*el-Cevheretü'n-neyyire*” adıyla meşhur olsa da tam adı “*el-Cevheretü'n-neyyire şerhu li muhtasari'l-imâmi'l-Kudûrî fi'l-fıkhı'l-Hanefî*”dir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için eser isimlerinin terkiibini meydana getiren kelimeler hakkında bilgi vermek gerekir. Bundan dolayı her kelimenin ne anlama geldiğine değinilecektir.

Cevher kelimesi Farsça “gevher” kelimesinden türeyip Arap diline giren kelimelerdendir. *Cevher* kelimesi “kendi başına bulunan, değışmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimi” anlamına gelmektedir. Konumuz gereği *cevher* kelimesine bakıldığında “öz, bir maddenin özü, bir şeyin özü, mücevher, iyi yetenek, esas, öz varlık, hakikat, töz” gibi manalara gelmektedir. Yani şârih bu kelime ile eserinin fıkhın özü, fıkh alanında yazılan bir mücevher olduğunu kastetmektedir.

Neyyire kelimesi “aydınlatmak, bir yerin karanlığını gidermek, parıldamak” gibi anlamlara gelmektedir. Şârih bu kelime ile eserinin aydınlatıcı yani yol gösterici fener niteliğinde olduğunu kastetmektedir.

el-Cevheretü'n-neyyire tamlamasından sonra gelen kavramlar eserin aidiyetini belirtmek üzere kullanılmıştır. Nitekim *şerhu* kelimesi eserin bir şerh olduğu, *li muhtasari'l-imâmi'l-Kudûrî* tamlaması ile İmam Kudûrî'nin muhtasarı üzerine yazılmış bir eser olduğu, *fi'l-fıkhı'l-Hanefî* tamlaması ile de Hanefî mezhebine ait bir çalışma olduğu ve fıkh alanına ait bir eser olduğu belirtilmiştir.

Netice itibari ile eserin adına bakıldığında “Hanefî mezhebine ait İmam Kudûrî'nin *Muhtasar* adlı eseri üzerine yazılan aydınlatıcı mücevher” anlamı çıkmaktadır. Bu isimlendirme de eserin muhtevası hakkında da bilgi vermektedir.

⁴⁶ İlyas Kaplan, “*Hanefî Literatüründe el-Mütûn-i erbaa Kavramı ve Bu Kapsama Giren Metinler Hakkında Bir Değerlendirme*”, 8th International Asian Congress on Contemporary Sciences, ed. Yaşar Bahri Ergen vd. (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2023), 1/950-951.

2.1. Konusu, Önemi ve Amacı

el-Cevheretü'n-neyyire Hanefî literatüründe “*el-kitâb*” olarak anılan Kudûrî'nin muhtasarının şerhidir. Temel metinlerden biri olan “*el-Kudûrî*”ye şerh olması eseri önemli kılan etmenlerden biridir. Eser, fıkıh ilminin alanına dahil olmaktadır. *el-Muhtasar* gündelik hayatta insanların karşılaşılabileceği durumlar hakkında dinî vecîbeleri öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir eser olup *el-Cevheretü'n-neyyire*'de bu eserin şerhidir. Fakat *el-Muhtasar* detaya inmeden ve ihtilaflara değinmeden konu bütünlüğü sağlarken; *el-Cevhretü'n-neyyire* detaya ve ihtilaflara değinerek kendi içerisinde bir konu bütünlüğü sağlamaktadır. Ayrıca *el-Muhtasar* diğer mezheplerin görüşlerine değinmezken; *el-Cevhretü'n-neyyire* Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleriyle birlikte diğer mezheplerin görüşlerine de değinmektedir. Bununla birlikte eser, *el-Muhtasar* üzerine Haddâd'ın yazdığı ilk şerhin aynı müellif tarafından kısaltılarak tekrardan kaleme alınmasıyla meydana gelmiştir.

Eser, temel gündelik ibadetleri içermesi ile muamelat ve ukubat hakkında da basitçe bilgi veren *el-Muhtasar*'ın detaylandırılmış hali ile hem *el-Muhtasar*'ı daha iyi anlamak adına hem de temel dinî bilgiler ile alakalı daha derin bilgiler öğretebilmek adına yazılmıştır. Kişi bu eser de hem *el-Muhtasar*'ı daha iyi anlayabilmekte hem de diğer mezhep görüşlerine erişebilmektedir.

2.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kudûrî'nin eseri üzerine oldukça fazla çalışma yapılmakta olup Haddâd'ın eseri üzerine yapılan çalışma sayısı Kudûrî'ye nispetle azdır. Genel olarak *el-Cevheretü'n-neyyire* hakkındaki çalışmalar şunlardır:

2.5.1. Abdullah Handar, “*Haddâd'ın el-Cevheretü'n-Neyyire Adlı Eserinin İbadetler Bölümünde İmam Şafî'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki*” adıyla 2023 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Doç. Dr. Huzeyfe Çeker danışmanlığında yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.

2.5.2. İlyas Kaplan, “*el-Cevheretü'n-Neyyire şerhu Muhtasari'l-Kuduri fi'l-fürui'l-Hanefiyye*” adıyla eserin birinci ve ikinci cildini hicrî 1427 miladî 2006 yılında tahkik

etmiştir. Kaplan'ın yaptığı tahkik çalışması Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta birinci cilt 679 sayfa ikinci cilt 687 sayfa olarak basılmıştır.

2.5.3. Said Bektaş, “*el-Cevheretü'n-Neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî*” adıyla eserin tamamını (6 cilt) hicrî 1436 miladî 2015 yılında tahkik etmiştir. Tahkik çalışması Ürdün Amman'da Ervika li'd-Dirasat ve'n-Neşr tarafından birinci cilt 504 sayfa ikinci cilt 488 üçüncü cilt 519 sayfa dördüncü cilt 575 beşinci cilt 500 sayfa altıncı cilt 488 sayfa olarak basılmıştır.

2.3. Eserde Adı Geçen Âlimler

Bu bölümde şerh içerisinde adı geçen âlimler hakkında bilgiler verilecektir. Şerhte adı geçen âlimler geçme sıklığına göre sıralanarak açıklanmıştır. Ancak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in ardından İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in mezhep imamları olması sebebiyle ilk olarak onlar açıklanmakta ardından sıklık sayısı neticesinde alfabetik nizama göre sıralama yapılmaktadır. Yaklaşık 80 âlimin adının geçtiği eser de çoğu âlimin hayatı hakkında bilgiler mevcut olsa da bazı âlimlerin hayatları hakkında bilgiler mevcut değildir. Bu sebeple bu bölüm kendi içinde “Hakkında Bilgi Bulunan Âlimler” ve “Hakkında Bilgi Bulunmayan Âlimler” şeklinde iki alt başlık altında ele alınacaktır. Ayrıca âlimler ile alakalı bilgiler verilirken konudan uzaklaşmaması ve kitabın konusunun farklı olması sebebi ile ihtilaflı bilgilerden olabildiğince uzak, kısa ve öz ifadeler ile âlimin şahsına dair genel karakteristik bilgilere değinilecektir. Âlimlerin hayatına geçmeden önce şârihin bu husustaki dikkat çeken özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Şârihin âlimler ile ilgili eser de göze çarpan özellikleri şunlardır:

1. Şârih, bazı âlimlerin adını zikretmeyip onun yerine “Şeyh, Şemsü'l-eimme, Hüccetü'l-İslâm, Fahru'l-İslâm, Sadru'l-İslâm” gibi künyeler vasıtası ile âlimi kastetmektedir. Bazen de şârih, bir âlimin adını zikretmeden önce fakih gibi ibareler kullanmıştır. Bunların yanında müellif, “Sâhibu Hidâye”, “Sâhibu Havâşi” gibi atıflar ile âlimlerin adını zikretmeden eserleri üzerinden âlimleri belirtmektedir. Ayrıca şârih bazı kavramlar ile bir bölgenin âlimlerini veya bir görüşe mensup âlimleri bir konuda ortak şekilde zikretmektedir. Örneğin

“Kûfiyye, Irakiyyûn, Ammetü Meşâyih” gibi kavramlar ile bu durumu gerçekleştirmiştir.

2. Şârih eserde peygamberlerin bazılarının isimlerini zikretmektedir. Örneğin: Hz. Şuayb, Hz. İbrahim, Hz. Âdem, Hz. İsmâil.
3. Şârih eserinde sahâbeden bazılarının da isimlerini zikretmektedir. Örneğin: Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634), Hz. Ömer (öl. 23/644), Hz. Ali (öl. 40/661), Hz. Hatice (öl. 620), Hz. Fatma (öl. 11/632), Hz. Aişe (öl. 58/678), İbn Abbas (öl. 68/687-688), İbn Mes‘ûd (öl. 32/652-653), İbn Ömer (öl. 73/693), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-712), Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657), Ebû Hureyre (öl. 58/678), Ebî Zer (öl. 32/653) ve Muhammed b. Seleme (öl. 43/663).

Âlimlerin eserde adlarının geçme sıklığı tespit edilirken yukarıdaki 1. maddede olduğu gibi atıf veya künye ile zikredilme durumu hesaba katılmamıştır. Eser içerisinde adı geçen âlimler tespit edilmiştir.

2.3.1. Hakkında Bilgi Bulunan Âlimler

2.3.1.1. Ebû Hanîfe (öl. 150/767)

Numan b. Sabit Kûfe’de hicri 80 senesinde doğdu. Adı “Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh” şeklindedir. Kendisi Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam nisbeleriyle şöhret bulmuş ve adından daha çok bu nisbelerle anılır olmuştur. Ebû Hanîfe, Bağdat’ta hicri 150 yılında vefat etti.

2.3.1.2. Ebû Yûsuf (öl. 182/798)

Hicrî 113 senesinde Kûfe’de dünyaya geldi. Adı “Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî” şeklindedir. Ebû Yûsuf, Bağdat’ta iken tarihler hicrî 182’yi gösterdiğinde altmış dokuz yaşında vefat etti.

2.3.1.3. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805)

İmam Muhammed, Vâsıt’ta hicrî 132’de doğdu. Adı “Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî” olmakla beraber daha çok İmam Muhammed şeklinde anılmaktadır. İmam Muhammed, Hârûnürreşîd’in (öl. 193/809) refakati eşliğinde gittiği Rey’de hicrî 189’da vefat etti ve oraya defnedildi.

2.3.1.4. Züfer b. Hüzeyl (öl. 158/775)

İmam Züfer, hicri 110 veya 111 yılında İsfahan da dünyaya geldi. Adı “Ebü'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî” dir. İmam Züfer genç yaşta iken hicri 158/775 yılında vefat etti.

Değerlendirme

- Ebû Hanîfe'nin adı metinde 195 defa şerh içerisindeki metinde 187 defa şerhte ise 982 defa geçmektedir.
- Ebû Yûsuf'un adı metinde 98 defa şerh içerisindeki metinde 141 defa şerhte ise 902 defa geçmektedir.
- İmam Muhammed'in adı metinde 101 defa şerh içerisindeki metinde 141 defa şerhte ise 742 defa geçmektedir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere şerhte mezhep dışından âlimlerin görüşleri zikredilse de genel itibari Hanefî mezhebine mensup âlimlerin görüşleri daha çok zikredilmiştir. Bu durum hem metinde sadece Hanefî mezhebine mensup âlimlerin görüşlerinin zikredilmesiyle alakalı hem de şârihin kendi tutumuyla alakalıdır. Zira zikredilme sayısı en yakın âlim olan İmam Şafîî'nin adı şerhte 260 defa zikredilmiştir. Buda göstermektedir ki mezhep dışından görüşler zikredilse de Hanefî mezhebinin ağırlıklı görüşleri daha çok alınmıştır.

2.3.1.5. İmam eş-Şâfiî (öl. 204/820)

İmam Şafîî, hicrî 150 senesinde Gazze'de doğdu. Adı “Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî” şeklindedir. Kendisi dört fikhî mezhepten biri olan Şâfiî mezhebinin imamı ve büyük müçtehit olarak kabul edilmektedir. İmam Şâfiî hicrî 204 tarihinde vefat etmiştir. İmam Şâfiî mezhep dışından olup da eser içerisinde adı en çok zikredilen âlimdir. Eserde adı toplam 260 defa geçmektedir.

2.3.1.6. İmam Mâlik (öl. 179/795)

İmam Mâlik hicrî 93 yılında doğdu. Adı “Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî” şeklindedir. Kendisi dört fikhî mezhepten biri olan Mâlikî mezhebinin imamı ve büyük bir müçtehit olarak kabul edilmektedir. Ayrıca kendisi önemli bir muhaddistir. İmam Mâlik, hicrî 179 tarihinde Medine'de vefat etti. İmam Mâlik'in adı Şâfiî kadar eserde geçmese de ortalama bir sayıda adı

zikredilmektedir. Adı 71 defa zikredilmiş olup genel belli görüşleri dile getirilmekle yetinilmiştir.

2.3.1.7. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855)

Bağdat'ta hicrî 164'te doğdu. Adı "Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî" şeklindedir. Kendisi dört fikhî mezhepten biri olan Hanbelî mezhebinin imamıdır. Ayrıca hadisçi ve fakih olmasıyla da meşhurdur. Hicrî 241 yılında Bağdat'ta vefat etti. Haddâd'ın görüşlerine çok değinmediği âlimlerdendir. Zira adı eser içerisinde 7 defa geçmektedir.

2.3.1.8. Hucendî (öl. 749)

Hidâyetu's-sâlik bi-ma'rifeti 'l-menâsik adlı eserin yazarıdır. Hicrî 749'da vefat etti. Haddâd'ın eser içerisinde adını en çok zikrettiği ikinci âlimdir. Eserde adı toplam 157 defa geçmektedir.

2.3.1.9. Ebü'l-Hasen el-Kerhî (öl. 340/952)

Kerhi, hicrî 260 miladî 874 yılında Kerh diyarında doğdu. Adı "Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî" şeklindedir. Kerhî'nin en önemli eseri *el-Muhtasar*'dır. Kerhî hicri 340 yılında vefat etmiştir. Eserde adı 145 defa geçmektedir. Kendisi Haddâd'ın şerhte adını en çok zikrettiği Şâfî ve Hucendî'den sonra gelen üçüncü âlimdir.

2.3.1.10. Hasan el-Basrî (öl. 110/728)

Hicrî 21'de doğdu. Adı "Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî" şeklindedir. Basralı âlimdir. Hicrî 110'da vefat etmiştir. Şerhte adı 51 defa geçmektedir.

2.3.1.11. Ebû Ca'fer et-Tahâvî (öl. 321/933)

Tahâvî, 10 Rebûlevvel hicri 239 tarihinde Mısır sınırlarında olan Tahâ köyünde dünyaya geldi. Adı "Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî" şeklindedir. Kendisi Hanefî fakih ve muhaddisidir. Tahâvî, Hanefî âlimlerinin fikirleri ile ilgili ilk özet metin olan *el-Muhtasar*'ı yazmıştır. Tahâvî hicri 321'de vefat etti. Adı şerhte 27 defa geçmektedir.

2.3.1.12. Ebû Leys (öl. 373/983)

Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Tam adı “Ebü’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî” dir. Fakih, müfessir ve sûfîdir. Vefat tarihi konusunda ihtilaf mevcuttur. Fakat genel kanaate göre hicri 373’te vefat ettiği kabul edilir. Adı şerhte 22 defa geçmektedir.

2.3.1.13. Şemsüleimme es-Serahsi (öl. 483/1090)

Serahsî hicri 400/1009-1010 yılında doğmuştur. Adı “Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî” şeklindedir. Serahsi, *el-Mebsût* adlı kitabıyla şöhret bulan Hanefî fakihidir. Serahsî hicri 483 yılında vefat etmiştir. Adı şerhte 22 defa geçmektedir.

2.3.1.14. Halvânî (öl. 452/1060)

Doğum tarihi bilgisi mevcut değildir. Buharalı Hanefî âlimidir. Tam adı “Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî” şeklindedir. Hicrî 452’de Keş diyarında vefat etti. Şerhte adı 19 defa geçmektedir.

2.3.1.15. Kâdihân (öl. 592/1196)

Doğum tarihi bilgisi mevcut değildir. *el-Fetava* adlı kitabıyla meşhur olan Hanefî âlimidir. Adı “Ebü’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî” şeklindedir. Hicrî 592’de vefat etti. Şerhte adı 13 defa geçmektedir.

2.3.1.16. Ebû Bekir er-Râzî (öl. 370)

Hanefî fakihidir. Adı “Ebû Bekr el-Cessâs Ahmed b. Ali er-Râzî” şeklindedir. Hicrî 370 senesinde vefat etti. Eserde adı 11 defa geçmektedir.

2.3.1.17. Ebü’l-Kâsım Saffâr (öl. 534)

Adı “Ebu’l-Kâsım İbrahim b. İsmail es-Saffâr” şeklindedir. Hicrî 534’te vefat etti. Şerhte adı 11 defa geçmektedir.

2.3.1.18. Timurtâşî (öl. 201)

Doğum tarihi bilinmemektedir. Adı “Ahmed b. İsmail et-Timurtâşî” şeklindedir. Hicrî 201’de vefat etti. Şerhte adı 10 defa zikredilmektedir.

2.3.1.19. Hasan b. Ziyad (öl. 204/819)

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak bazı araştırmacılar hicrî 116 yılı dolaylarında dünyaya geldiğini söylemektedirler. Adı “Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü’lû” dir. Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebelerinden olup müçtehitir. Ölüm tarihi konusunda da ihtilaf mevcuttur. Kimi kaynaklar hicrî 204 yılında kimi kaynaklar ise hicrî 209 yılında vefat ettiğini zikretmektedir. Şerh içerisinde adı 9 defa zikredilmektedir.

2.3.1.20. Ebû Bekir el-İşkâf (öl. 333)

Adı “Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İşkâf el-Belhî” şeklindedir. Hicri 333’te vefat etti. Şerhte adı 7 defa geçmektedir.

2.2.1.21. Hinduvânî (öl. 362/973)

Belh’te dünyaya geldi. Adı “Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî” şeklindedir. Hicrî 362’de vefat etti. Şerhte adı 7 kez geçmektedir.

2.3.1.22. İsbîcâbî (öl. 535/1140)

Adı “Ali b. Muhammed b. İsmail b. Ali b. Ahmed el-İsbîcâbî es-Semerkindî” şeklinde olan Hanefî âlimidir. Hicrî 539’da vefat etti. Şerhte adı 7 defa geçmektedir.

2.3.1.23. Merginânî (öl. 593/1197)

Adı “Ali b. Abdülaziz Zâhirüddîn el-Mergînânî” şeklindedir. Hanefî fakihidir. Hicrî 506’da vefat etti. Şerhte bazen Zâhiriddîn adıyla da geçmektedir. Toplamda şerhte adı 7 defa geçmektedir.

2.3.1.24. Muhammed b. Fadl (öl. 381)

Adı “Ebû Bekir Muhammed b. Fadl el-Kemârî el-Buhârî” şeklindedir. Buharalı büyük imamdır. Hicrî 381’de vefat etti. Şerhte adı 7 defa geçmektedir.

2.3.1.25. Hâherzâde (öl. 483/1090)

Doğum tarihi bilinmemektedir. Adı “Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî” şeklindedir. Hicrî 483’te vefat etti. Şerhte ismi 6 defa zikredilmektedir.

2.3.1.26. İbn Mukâtil (öl. 150/767)

Adı “Muhammed b. Mukâtil er-Râzî” şeklindedir. İmam Mâtürîdî'nin hocasıdır. Şerhte adı 5 defa geçmektedir.

2.3.1.27. Neseî (öl. 424)

Adı “Ebû Alâ el-Hüseyn b. El-Hadr el-Kâdî en-Neseî” şeklindedir. 424'te vefat etti. Şerhte adı 5 defa geçmektedir.

2.3.1.28. Pezdevî (öl. 493/1100)

Hicrî 421'de doğdu. Adı “Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî” şeklindedir. Hanefî fakihî ve Mâtürîdî kelamcısıdır. Hicrî 493'te vefat etti. Şerhte adı 5 defa geçmektedir.

2.3.1.29. İbn Semâa (öl. 233/848)

Hicrî 130'da doğdu. Hanefî âlimlerinden olup adı “Ebû Abdillâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydillâh et-Temîmî el-Kûfî” şeklindedir. Hicrî 233'te vefat etti. Şerhte adı 4 defa geçmektedir.

2.3.1.30. İbn Şüca' (öl. 266)

Adı “Muhammed b. Şüca' es-Selcî” şeklindedir. Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olup Hasan b. Ziyâd'ın ashabındandır. Hicrî 266'da ikinci namazında secde halindeyken vefat etmiştir. Şerhte adı 4 defa geçmektedir.

2.3.1.31. İbrahim en-Nehâî (öl. 96/714)

Hicrî 46'da doğdu. Adı “Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî” şeklindedir. Ebû Hanîfe'nin hocası olup fakih ve muhaddistir. Hicrî 96'da vefat etti. Şerhte adı 4 defa geçmektedir.

2.3.1.32. Sadrüşşehîd (öl. 536/1141)

Sadrüşşehîd hicri 483 yılında dünyaya geldi. Adı “Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî” dir. Kendisi Hanefî fakihidir. Sadrüşşehîd, Katvân savaşında hicri 536'de şehit oldu. Şerhte adı 4 defa geçmektedir.

2.3.1.33. Cürcânî (öl. 522/1128'den sonra)

Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Adı “Ebû Abdullah Yusuf b. Ali el-Cürçânî” şeklindedir. Hanefî fakihidir. Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.1.34. Ebû Hafs el-Kebîr (öl. 217/832)

Adı “Ebû Hafs Ahmed b. Hafs b. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî” şeklindedir. Hanefî âlimidir. Hicrî 217’de vefat etti. Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.1.35. Hâkim eş-Şehîd (öl. 334/945)

Adı “Ebü’l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd” şeklindedir. Hicrî Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.1.36. İbn Ebî Leylâ (öl. 148/765)

Adı “Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ” şeklindedir. Hicrî 148’de vefat etti. Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.1.37. Nesefî (öl. 710/1310)

Hicrî 620’de doğdu. Adı “Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî” şeklindedir. Hicrî 710’da vefat etti. Şerh içerisinde Hâfızüddîn adıyla geçmekte olup 3 defa adı zikredilmiştir.

2.3.1.38. Tâvûs b. Keysân (öl. 106/ 725)

Adı “Tâvûs b. Keysân el-Yemânî el-Cundî” şeklindedir. Hicrî 106’da Mekke’de vefat etti. Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.1.39. Ebû Nasr (öl. 2/9 yüzyıl)

Hanefî fakihidir. Adı “Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs b. el-Hüseyn es-Semerkindî” şeklindedir. Şerhte adı 2 defa geçmiştir.

2.3.1.40. Debûsî (öl. 430/1039)

Adı “Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullah) b. Ömer b. İsa ed-Debûsî” Hicrî 430’da vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.41. Debbâs (öl. ?)

Adı “Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed ed-Debbâs” şeklindedir. Iraklı Hanefî âlimidir. Kerhî'nin yaşadığı dönemde yaşamıştır. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.42. Hammâd b. Ebû Süleyman (öl. 120/738)

Adı “Ebû İsmâil Hammâd b. Ebî Süleymân Müslim b. Yezîd el-İsfahânî el-Kûfî” şeklindedir. Ebû Hanîfe'nin hocasıdır. Hicrî 120'de vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.43. İsa b. Ebân (öl. 221/836)

İmam Muhammed'in talebesidir. Hicrî 221'de vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.44. Said b. Müseyyeb (öl. 94/713)

Hicrî 15'te doğdu. Adı “Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî” şeklindedir. Meşhur Medineli yedi tâbiîn fakihten birisidir. Hicrî 94'te vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmiştir.

2.3.1.45. Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778)

Hicrî 97'de doğdu. Adı “Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî” şeklindedir. Hicrî 161'de vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.46. Zührî (öl. 124/742)

Adı “Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh b. Şihâb ez-Zührî” şeklindedir. Tabiînin büyüklerindedir. Muhaddis ve fakihtir. Hicrî 164'te vefat etti. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.1.47. Bişr el-Merîsî (öl. 218/833)

Adı “Ebû Abdirrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Bağdâdî” şeklindedir. Ebû Hanîfe'nin talebesidir. Hicrî 218'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.48. Ebû Ali es-Suğdî (öl. 461)

Adı “Ebû Ali b. Hüseyin es-Suğdî” şeklindedir. Hicrî 461’de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.49. Ebû Bekir el-A‘meş (öl. 333)

Adı “Ebû Bekir Muhammed b. Sa‘îd el-İskâf el-Belhî” şeklindedir. Hicri 333’te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.50. Ebû Mutî‘ (öl. 199/814)

Hicrî 155’te doğdu. Adı “Ebû Mutî‘ el-Hakem b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî” şeklindedir. Hicrî 199’da vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.51. Ebû Sehl (öl. ?)

Adı “Ebu Sehl Musa b. Nasr er-Râzî” şeklindedir. İmam Muhammed’in ashabındandır. Şerhte adı 1 defa zikredilmektedir.

2.3.1.52. Dekkâk (öl. 405/1015)

Adı “Ebû Alî Hasen b. Alî b. Muhammed” şeklindedir. Hicrî 405’te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.53. Halef b. Eyüp el-Belhî (öl. 205)

İmam Muhammed ve İmam Züfer’in ashabındandır. Hicrî 205’te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.54. Hâmilî (öl. ?)

Adı “Ebû Bekir b. Ali b. Mûsâ el-Hâmilî” şeklindedir. Haddâd’ın hocalarındandır. Hicri 769’da vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.55. Harîrî (öl. 516/1122)

Hicrî 446’da doğdu. Adı “Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî el-Basrî” şeklindedir. Hicrî 516’da vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.56. İbn Sirin (öl. 110/729)

Hicrî 34'te doğdu. Adı "Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî" şeklindedir. Hicrî 110'da vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.57. İbn Şübrüme (öl. 144/761)

Adı "Abdullah b. Şübrüme" şeklindedir. Iraklı fakihtir. Hicrî 144'te vefat etti. Şerhte adı 1 defa zikredilmektedir.

2.3.1.58. Kadı Şureyh (öl. 80/699)

Adı "Ebû Ümeyye el-Kâdî Şureyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûffî" şeklindedir. Hicrî 80'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.59. Mahbûbî (öl. ?)

Adı "Burhânu'l-eimmeti Ubeydullah b. İbrahim el-Mahbûbî" şeklindedir. Hicrî 230'da vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.60. Mâtürîdî (öl. 333/944)

Adı "Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî" şeklindedir. Kelamcıdır. Hicrî 333'te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.61. Muvaffakuddin (öl. 620/1223)

Hicrî 541'de doğdu. Adı "Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî" şeklindedir. Hanefî âlimidir. Hicrî 620'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.62. Meydanî (öl. 212)

Adı "el-Hasan b. Hafs el-Meydânî el-Esbihânî" dir. Hicri 212'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.63. Nûh b. Ebû Meryem (öl. 173/789)

Adı "Ebû İsmâ Nûh b. Ebî Meryem Ca'vene el-Câmi' el-Mervezî" şeklindedir. Hanefî fakihidir. Hicrî 173'te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1. 64. Said b. Cübeyr (öl. 94/713)

Hicrî 45'te doğdu. Adı “Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî” şeklindedir. Hicrî 94'te vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.65. Semtî (öl. 189/813)

Adı “Yusuf b. Halid es-Semtî” şeklindedir. Ebû Hanîfe'nin talebelerindedir. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.66. Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778)

Hicrî 97'de doğdu. Adı “Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî” şeklindedir. Hicrî 161'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.1.67. Sülemî (öl. 412/1021)

Hicrî 325'te doğdu. Adı “Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî” şeklindedir. Hicrî 412'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.68. Yahya b. Eksem (öl. 242/857)

Adı “Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem b. Muhammed” şeklindedir. Müçtehitir. Hicrî 242'de vefat etti. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.1.69. Zendevisî (öl. 400/1009)

Adı “Hasan b. Yahya ez-Zendevisî el-Buhârî” şeklindedir. Hicrî 400'de vefat etmiştir. Şerhte adı 1 defa geçmiştir.

2.3.2. Hakkında Bilgi Bulunmayan Âlimler

2.3.2.1. Sırfî (öl. ?)

Şerhte adı 10 defa geçmektedir.

2.3.2.2. Nasr b. Yahya (öl. ?)

Şerhte adı 5 defa geçmektedir.

2.3.2.3. el-Mekkî (öl. ?)

Şerhte adı 3 defa geçmektedir.

2.3.2.4. Atâ' (öl. ?)

Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.2.5. Hişâm (öl. ?)

Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.2.6. Said b. Câbir (öl. ?)

Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.2.7. Abdullah b. Fadl (öl. ?)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.2.8. Ebû Kâsım el-Behlî (öl. ?)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.2.9. Ebû Sağîr (öl. ?)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.2.10. İbn De'as (öl. ?)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.3.2.11. İbn Rüstüm (öl. ?)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: *EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE'*NİN KAYNAKLARI

Klasik dönemde eser yazan müelliflerin çoğu eserlerine kaynaklık eden eserlerin isimlerini ya hiç zikretmemişlerdir ya da dolaylı bir şekilde kaynaklık eden kitapları sanki doğrudan doğruya müracaat edip faydalandıkları birincil kaynaklar gibi zikretmişlerdir. Bu gibi durumlar neticesinde geçmişte yazılmış olan eserlerin kaynakça bilgisi hakkında bilgiler sonraki araştırmaların sonucunda tespit edilebilmiştir. Bu davranış günümüzde intihal olarak değerlendirilse de geçmişteki bir durum ile ilgili değerlendirmeyi bu çağın kabul görme kriterleriyle yapmak anakronik bir yanılsama olacaktır. Nitekim o dönemlerde İslâmi kültürün hâkim olduğu memleketlerde hâkim olan yani öznel olmayan insan anlayışı buralardaki bilgi anlayışına da direkt etki etmektedir. Bu sebeple bilgi hususunda kolektivist bir yaklaşım gösteren yazarlar yazdıkları kitaplarda alıntı yaptıkları kişinin ismini veya kitabın ismini zikretme ihtiyacı hissetmemişlerdir.⁴⁷ Çağdaşları gibi yaşadığı çağ ve coğrafyanın tesiri altında bulunan Haddâd da *el-Cevheretü'n-neyyire'*yi yazarken bu anlayışla hareket etmiştir. Nitekim Haddâd'ın *el-Cevheretü'n-neyyire'*de adını zikrettiği yaklaşık 70 kitabın hepsinden doğrudan doğruya istifade etmediğini anlıyoruz. Edinilen bulgular neticesinde Haddâd'ın direkt yararlandığı ve *el-Cevheretü'n-neyyire'*nin ana kaynağını teşkil eden kitapların adedi zikredilmiş olan sayıdan epeyce az bir miktardır. Kaynak kitapların çok olmasının sebebi Haddâd'ın temel kaynağını teşkil eden sınırlı sayıdaki eserlerde yer alan eser isimlerini zikrettiği anlaşılmaktadır. Netice itibari ile bu bölümde *el-Cevheretü'n-neyyire'*ye kaynaklık ettiği tespit edilen eserler üzerinde durulacaktır.

1. *el-Cevheretü'n-neyyire'*nin Kaynakları

*el-Cevheretü'n-neyyire'*ye bakıldığında yazarın eseri yazarken pek çok kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Yazarın faydalandığı eserler arasında fıkıh eserlerine ilaveten tefsir, hadis, lügat vb. ilimlerle ilgili kitaplar da bulunmaktadır. Bununla birlikte yazarın istifade ettiği kaynakların bazıları net bir şekilde tespit edilememiştir. Bu durumun sebebi müellifin atıf yaptığı kitabı bazen kayıtsız zikretmesidir. Bunun sonucunda adı geçen kitabın hangi kitap olduğu

⁴⁷ İlyas Kaplan, *Kuduri Şerhi el-Lübâb Kaynak ve Metod* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2019), 69.

anlaşılmamaktadır. Mesela “*Şerhu’l-Kudûrî*” ifadesi eserde mutlak bir şekilde yazıldığı için hangi şerh olduğu bilinmemektedir. Araştırma sonucunda edinilen bilgiler ve Said Bektaş’ın mukaddimesinden de istifade edilerek Haddâd’ın faydalandığı kaynaklar kısa açıklamalar ile aşağıda tanıtılacaktır. Ancak tanıtım yapılırken adı geçen eserler üzerinde derin bilgiler vermek yerine konuyla alakalı olan kısımlara değinilecektir. Eserlerin tanıtım sırası *el-Cevheretü’n-neyyire*’de adının geçme sıklığına bağlı olarak çoktan aza doğru şeklindedir. Yaklaşık 70 kitabın adının geçtiği eser de çoğu kitap hakkında bilgiler mevcut olsa da bazı kitaplar hakkında bilgiler mevcut değildir. Bu sebeple bu bölüm kendi içinde “Hakkında Bilgi Bulunan Kaynaklar” ve “Hakkında Bilgi Bulunmayan Kaynaklar” şeklinde iki alt başlık altında ele alınacaktır. Kaynaklar hakkındaki bilgilere geçmeden önce şârihin bu husustaki dikkat çeken özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Kaynakların sıralaması eserde adının geçme sıklığına göre alfabetik nizama göre yapılmaktadır.

2.1 Hakkında Bilgi Bulunan Kaynaklar

2.1.1. *el-Hidâye* (الهداية)

Mergînânî’nin Hanefî fihkî ile alakalı yazmış olduğu eserinin adıdır. *el-Hidâye* müellifin önceden, Kudûrî’nin *el-Muhtasar* adlı eseri ile Muhammed b. Hasan’a ait olan *el-Câmi ‘u’s-sağîr* adlı eser içerisindeki meseleleri toplayarak yazdığı *Bidâyetü’l-mübtedâ* adlı eserinin şerhidir. Şerhte eserin adı 228 defa geçmektedir.

2.1.2. *en-Nihâye* (النهاية)

İbnü’l-Esîr’in (ö. 606/1210) hadis alanı içerisinde garîbü’l-hadîs hakkında yazmış olduğu eserinin adıdır. Eserin tam adı “*en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser (Nihâyetü’n-nazar fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser)*” şeklindedir. Garîbü’l-hadîs ile alakalı önceden yazılmış olan eserlerin içeriğini kapsadığı için yazar eserine kısaca “*en-Nihâye*” ismini koymuştur. Şerhte eserin adı 158 defa geçmektedir.

2.1.3. *Yenâbi* (الينابيع)

Eser, Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı üzerine kaleme alınmış bir şerhtir. Eserin tam adı “*el-Yenâbi fî ma’rifeti’l-usûl ve’t-tefârî*” şeklindedir. Hanefî fakihî Bedreddin Şibli’ye (ö. 769/1367) ait eserdir. Şerhte eserin adı 117 defa geçmektedir.

2.1.4. *el-Müstasfâ* (المستصفى)

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin, Yûsuf es-Semerkindî'nin (öl. 556/1161) *el-Fıkhü'n-nâfi'* (en-Nâfi') adlı kitabının üzerine yazdığı şerhtir. Şerhte eserin adı 50 defa geçmektedir.

2.1.5. *el-Vâkıât* (الواقعات)

Ahmed b. Ahmed en-Nâtıfî'nin (öl. 446/1054) eseridir. Şerhte eserin adı 47 defa geçmektedir.

2.1.6. *ez-Zahîretü'l-burhâniyye* (الذخيرة البرهانية)

Radıyüddîn Burhân'ın (öl. 544/?) eseridir. Şerh içerisinde *ez-Zâhîre* olarak zikredilmektedir. Şerhte eserin adı 41 defa geçmektedir.

2.1.7. *el-Vecîz* (الوجيز)

Radıyüddîn es-Serahsî'nin (öl. 571/ 1176) eseridir. Şerhte eserin adı 35 defa geçmektedir.

2.1.8. *el-Mebsût* (المبسوط)

Serahsî'nin Hanefî fıkhı ile alakalı yazmış olduğu eserinin adıdır. IV. (X.) yüzyıl da Mâverâünnehir bölgesinde Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden Hâkim eş-Şehîd, talebeye kolaylık sağlaması amacıyla Muhammed b. Hasan'ın temel eserlerini özetlemiştir. Bu özetleme neticesinde oluşan metne *el-Kâfi* adını vermiştir. Mebsut İmam Serahsî'nin *el-Muhtasari'l-kâfi* üzerine yazmış olduğu şerhtir ve *el-Mebsût* adını vermiştir. Şerhte eserin adı 32 defa geçmektedir.

2.1.9. *el-Asl* (الأصل)

Muhammed b. Hasan'ın "*Zâhirü'r-rivâye*" veya "*usûl*" nitelemesiyle şöhret kazanan ve Hanefî mezhebinin ana kaynak kitaplarını oluşturan eserlerinden birisidir. Şerhte eserin adı 26 defa geçmektedir.

2.1.10. *el-Câmiu's-sağîr* (الجامع الصغير)

Ebü Yusuf'un talebi üzerine Şeybanî'nin Ebû Hanîfe'ye ait görüşleri topladığı eserinin adıdır. Şerhte eserin adı 19 defa geçmektedir.

2.1.11. *el-Musaffâ* (المصفى)

Nesefî'nin *el-Muhtasar* adlı eserini ihtisar etmesiyle çıkardığı eseridir. Şerhte eserin adı 18 defa geçmektedir.

2.1.12. *el-Muhît* (المحيط البرهانية)

Radıyyüddîn es-Serahsî'nin eseridir. Şerh içerisinde *el-Muhît* olarak zikredilmektedir. Şerhte eserin adı 17 defa geçmektedir.

2.1.13. *en-Nevâdir* (النوادر)

Hasan eş-Şeybânî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 14 defa geçmektedir.

2.1.14. *Şâhân* (شاهان)

el-Hidâye'den müteallikât ile fûrûat hakkındadır. Şerhte eserin adı 14 defa geçmektedir.

2.1.15. *ez-Ziyâdât* (الزيادات)

Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye'den olan eseridir. Eser, müellifin geçmişteki kitaplarına yaptığı eklemelerden meydana gelmiştir. Şerhte eserin adı 10 defa geçmektedir.

2.1.16. *el-Îdâh* (الإيضاح)

Sırfî'nin eserinin adıdır. Şerhte eserin adı 9 defa geçmektedir.

2.1.17. *Münyetü'l-musallî* (منية المصلّي)

Namaz ile ilgili Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) eseridir. Şerhte eserin adı 6 defa geçmektedir.

2.1.18. *es-Sıhah fi'l-lüğâ* (الصحاح في اللغة)

Sözlük türünde İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (öl. 400/1009'dan önce) yazmış olduğu eserdir. Şerhte *es-Sıhâh* adıyla geçmektedir. Şerhte eserin adı 6 defa geçmektedir.

2.1.19. *el-Kenz* (الكنز)

Tam adı *Kenzü'd-dekâik* olan eser *Kenz* şeklinde eserde zikredilmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin eseridir. Şerhte adı 4 defa geçmektedir.

2.1.20. *el-Câmiu'l-kebîr* (الجامع الكبير)

eş-Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye içerisinde bulunan eserlerindedir. Şerhte eserin adı 3 defa geçmektedir.

2.1.21. *el-Bedâi'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع)

Hanefî fikhıyla alakalı Kâsânî'nin (ö. 587/1191) eseridir. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.1.22. *el-Fetâvâ'l-kübrâ* (الفتاوى الكبرى)

Hüsâmeddîn es-Sadrüşşehîd'in eseridir. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.3.23. *el-Fetâva'z-zâhiriyye* (الفتاوى الظاهرية)

Hanefî fakihî Zahîrüddîn el-Buhârî'nin (öl. 619/1222) eseridir. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.1.24. *el-Gâye* (الغاية)

Ahmed b. İbrahim es-Serûcî'nin (öl. 710/1310) eseridir. *el-Hidâye*'nin şerhidir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.25. *Hizâne* (خزانة)

Ebu Leys es-Semerkindî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.26. *el-Hüsamiyye* (الحسامية)

Hüsameddîn'in (öl. 536/?) eseridir. Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.1.27. *el-Mültekid* (الملتكط)

Ebü'l-Kâsım b. Yûsuf es-Semerkindî'nin (öl. 556/1161) eseridir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.28. *en-Nevâzil* (النوازل)

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.29. *el-Pezdevî's-sagîr* (البزدوي الصغير)

Pezdevî'nin (öl. 482/1089) eseridir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.30. *es-Siyerü'l-kebîr* (السير الكبير)

Şeybânî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.1.31. *el-Bakkâlî* (البقالي)

Ebü'l-Fazl Muhammed el-Hârizmî el-Bakkâlî'nin (öl. 562/1167) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.32. *Cevâmi'u'l-fikh* (جوامع الفقه)

Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'nin (ö. 586/1190) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.33. *Fetâvâ Kâdîhân* (فتاوى قاضيخان)

Hanefî âlimi Kâdîhân'ın (öl. 592/1196) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.34. *el-Fetâvâ's-sugrâ* (الفتاوى الصغرى)

Hüsâmeddîn Sadrüşşehîd'in eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa zikredilmektedir.

2.1.35. *el-Hakâik* (الحقائق)

Necmeddin en-Nesefî'nin (öl. 671/?) ilm-i hilafa dair eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.36. *Hizânetü'l-ekmel* (خزانة الأكمل)

Yûsuf b. Ali el-Cürcânî'nin (ö. 522/1128'den sonra) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.37. *Hizânetü'l-fikh* (خزانة الفقه)

Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin yazmış olduğu muhtasar türündeki eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.38. *el-İhtiyâr lita'lîl-l-muhtâr* (الاختيار لتعليل المختار)

Ebü'l-Fazl el-Mevsilî'nin (ö. 683/1284) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.39. *el-Kâmil* (الكامل)

Muhammed b. Osman es-Semerkindî'nin (öl. ?) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.40. *el-Keşşâf* (الكشَّاف)

Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) tefsiridir. Eserin tam adı “*el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*” şeklindedir. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.1.41. *el-Künye* (القنية)

Muhtar b. Mahmud'un (öl. 658/?) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.42. *el-Muğrib* (المغرب)

Eserin tam adı “*el-Muğrib fî tertîb'il-mu'rib*” şeklindedir. Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.43. *el-Mücerred* (المجرَّد)

İmam Azâm'ın önde gelen öğrencilerinden olan Hasan b. Ziyâd'ın yazdığı eseridir. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.1.44. *es-Sirâcü'l-vehhâc* (السراج الوهاج)

Haddâd'ın eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.45. *es-Siyeru's-sağîr* (السير الكبير)

Şeybânî'nin İslâm devletler arası ilişkiler ile alakalı yazdığı eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.46. *es-Sünen* (السنن)

Kütüb-i Sitte'den kabul edilen eserdir. Eseri Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 275/889) yazmıştır. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.47. *eş-Şifâ* (الشفاء)

Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) eseridir. Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.1.48. *Takvîmü'l-edille* (تقويم الأدلة)

Fıkıh usulü ile alakalı Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430/1039) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.49. *et-Te'sîsü'n-nazar fi'htilâfi'l-e'imme* (تأسيس النظر في اختلاف الانمة)

Abdullah b. Ömer ed-Debûsî'nin (öl. 430/1039) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.50. *et-Tecnîs ve'l-mezîd* (التجنيس والمزيد)

Mergînânî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.51. *et-Tetimme* (التتمة)

Ebü'l-meâlî'nin (öl. 616/?) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.52. *Tuhfetü'l-fukhâ* (تحفة الفقهاء)

Şerhte *Tuhfe* adıyla geçmektedir. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî'nin (öl. ?) eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.1.53. *Tefsîru'l-Haddâd* (تفسير الحداد)

Haddâd'ın yazdığı tefsirdir. Şerhte eser adı 1 defa geçmektedir.

2.1.54. *Usûlü'l-Pezdevî* (أصول البيزدي)

Pezdevî'nin eseridir. Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.2. Hakkında Bilgi Bulunmayan Kaynaklar

2.2.1. *el-Fetâvâ* (الفتاوى)

Şerhte eserin adı 83 defa geçmektedir.

2.2.2. *Şerhahu* (شرحہ)

Şerhte eserin adı 57 defa geçmektedir.

2.2.3. *el-Uyûn* (العيون)

Şerhte eserin adı 16 defa geçmektedir.

2.2.4. *el-Fevâid* (الفوائد)

Şerhte eserin adı 10 defa geçmektedir.

2.1.5. *el-Fetâvâ Sâid* (الفتاوى صاعد)

Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.2.6. *el-Müntekâ* (المنتقى)

Şerhte eserin adı 8 defa geçmektedir.

2.2.7. *el-Müşkil* (المشكل)

Şerhte eserin adı 7 defa geçmektedir.

2.2.8. *el-Kâdî* (القاضي)

Şerhte eserin adı 3 defa geçmektedir.

2.2.9. *el-Mesâbih* (المصابيح)

Şerhte eserin adı 2 defa geçmektedir.

2.2.10 *el-Pezdevî'l-kebîr* (البيزدي الكبير)

Şerhte adı 2 defa geçmektedir.

2.2.11. *el-Havâşî* (الحواشي)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.2.12. *el-Mertebe* (المرتبة)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.2.13. *Müşkilâtü'l-Kudûrî* (مشكلات القدوري)

Şerhte adı 1 defa geçmektedir.

2.1.14. *Şerhu'l-irşâd* (شرح الإرشاد)

Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.2.15. *Şerhu'l-Kudûrî* (شرح القدوري)

Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

2.2.16. *Şerhu'l-menâr* (شرح المنار)

Şerhte eserin adı 1 defa geçmektedir.

Zikredilen eserler hakkında bilgi olmayışının genel sebebi şârihin eserleri mutlak olarak zikretmesinden kaynaklanmaktadır. Esere bir aidiyet belirtmeksizin zikrettiği için aynı isme sahip eserler içerisinde hangisi kastettiği tam olarak bilinmemektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: *EL-CEVHERETÜ'N-NEYYİRE*'DE TAKİP EDİLEN METOT

İnsanoğlu yaratılış gereği yapmış olduğu her işte kendisinden izler bırakmaktadır. Bu durum gündelik işlerde olduğu gibi ilim sahasında da böyledir. Bu sebeple her eserde mutlaka müellifinden esintiler bulunmaktadır. Bu esintiler bazen müellife özgün olabilmekte bazen de yetişmiş olduğu kültürel geleneğe veya mezhebe ait genel bir özellik olabilmektedir. Sonuç itibari ile karakter sahibi olan insan yaptığı her işte kendi karakterinden birtakım aktarımlarda bulunmaktadır. Bu aktarımların eser üzerindeki etkisi müellifin metodu (usulü) olarak yorumlanır. Bu bölümde, fıkıh alanında yazıldığı günden beri ders kitabı olarak okutulan Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve şerhi *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin telifinde izlenen metot (usûl) ili ilgili birtakım bilgiler zikredilecektir.

Konuya başlamadan klasik devir İslâm literatüründe var olan şerh, hâşiye ve ta'likât yazım türleri ile ilgili belli başlı bilgiler vermek uygun olacaktır.

Şerh, bir kitabın daha geniş bir şekilde açıklanması amacıyla baştan bir eser şeklinde yazılmasıdır. Şerhin temel aldığı kitaba “metin” denilmektedir. Şerhin hükümleri delillendirme, metni tenkit etme, terim ifadeleri açıklama ve metni yeniden ifade etme gibi işlevleri vardır.

Hâşiye, bir eserin anlaşılmayan yerlerini açıklamak amacıyla sayfa boşluklarına kısa notlar eklenmesi şeklinde baştan bir eser yazılmasıdır. Şerhe benzemekle beraber farklılıklar mevcuttur. Şerhte kitabın tamamının açıklanması yapılmakta, hâşiyede ise bazı yerlerin açıklanması yapılmaktadır.

Ta'likât, iki anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı sayfa kenarlarına yazılan notlardan oluşan eserler anlamına gelmektedir. İkinci anlamı ise bir âlimin bazı görüş ve düşüncelerini notlar halinde yazıp bir araya getirdiği açıklamalar anlamında kullanılmaktadır.

Netice itibari ile *el-Muhtasar* bir metin ve *el-Cevheretü'n-neyyire*'de bir şerhtir. Bu hususta bir ihtilaf söz konusu değildir. Öncelikle *el-Muhtasar*'da izlenen metot (usûl) ardından ise şerhi *el-Cevheretü'n-neyyire*'de takip edilen metot (usûl) maddeler halinde zikredilecektir.

1. *el-Cevheretü'n-neyyire*'de Takip Edilen Metot

el-Cevheretü'n-neyyire'nin metoduna geçmeden önce kitap ile alakalı bir takım bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Haddâd'ın fıkıh alanında kaleme aldığı şerhin incelemesi yapılırken Said Bektaş'ın tahkik ettiği nüsha temel alınmıştır.⁴⁸ Kitap toplam 6 cilt ve üç bin yetmiş dört sayfadan meydana gelmektedir.

- Birinci ciltte beş ile onuncu sayfa arasında muhakkikin önsözü bulunmaktadır. On bir ve on ikinci sayfada *el-Cevheretü'n-neyyire* sahibinin şerh kaynakları bulunmaktadır. Sayfa on üç ile on altı arasında *el-Cevheretü'n-neyyire* sahibi hakkında bilgiler mevcuttur. Sayfa on yedi ile yirmi arasında Haddâd hakkında söylenmiş övgü dolu sözler zikredilmiştir. Yirmi bir ile yirmi dört arasında Haddâd'ın eserleri zikredilmiştir. Sayfa yirmi beş ile otuz iki arasında eserler hakkında bilgiler zikredilmiştir. Sayfa otuz üç ile otuz beş arasında *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin yöntemi hakkında bilgiler zikredilmiştir. Sayfa otuz altı ile kırk arasında *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin özelliklerinden bahsedilmektedir. Kırk bir ile kırk sekiz arasında Haddâd'ın iki eseri olan *el-Cevheretü'n-neyyire* ve *es-Sirâcü'l-vehhâc* arasında örnek bir metin üzerinden karşılaştırma yapılmaktadır. Kırk dokuz ile altmış bir arasında *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin kaynakları zikredilmiştir. Sayfa altmış iki ile yetmiş beş arasında yazma nüshaların birkaç fotoğrafı bulunmaktadır. Sayfa yetmiş altı ile yetmiş dokuz arasında tahkik yapan Said Bektaş'ın yöntemi zikredilmektedir. Sayfa seksen ile seksen dört arasında kitap içerisinde zikredilen âlimler hakkında bilgiler verilmektedir. Sayfa seksen beş ile yüz sekiz arasında muhakkikin fihristi verilmektedir. Yüz dokuz ve yüz onuncu sayfalar boş sayfalardır. Ardından gelen yüz on birinci sayfa besmele ile başlamakta olup müellifin önsözü bulunmaktadır. Sayfa yüz on ikiden itibaren başlayıp sayfa beş yüze kadar metin ve şerh kısmı bulunmaktadır. Beş yüz bir ile beş yüz dört arasında da içindikiler kısmı vardır. Birinci cilt toplam beş yüz dört sayfadan

⁴⁸ Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu li muhtasari'l-imâmi'l-Kudûrî fi'l-fikhu'l-Hanefî*, thk. Said Bektaş (Umman: Arvika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1436/2015).

oluşmaktadır. Birinci cilt muhteva itibari ile de tahâret ve namaz bölümlerinden oluşmaktadır.

- İkinci cilt beş ile dört yüz seksen dört arası şerh ve metinden oluşmaktadır. Dört yüz seksen beş ile dört yüz seksen sekiz arasında da içindikiler bölümü bulunmaktadır. İkinci cilt toplam dört yüz seksen sekiz sayfadan oluşmaktadır. İkinci cilt muhteva olarak da birinci ciltte başlayıp da devam eden namaz konusu, zekât, oruç ve hac bölümünden oluşmaktadır.
- Üçüncü cilt beş ile beş yüz on altı arası şerh ve metinden oluşmaktadır. Beş yüz on yedi ile beş yüz on dokuz arasında da içindikiler bölümü bulunmaktadır. Üçüncü cilt toplam beş yüz on dokuz sayfadan oluşmaktadır. Üçüncü cilt muhteva olarak da büyü' (alışveriş), rehin, hacr (kısıtlılık), ikrâr, icâre, şuf'a (ön alım hakkı) , şerike (şirket), mudârabe (kâr/iş ortaklığı) ve vekâlet bölümlerinden oluşmaktadır.
- Dördüncü cilt beş ile beş yüz yetmiş iki arası şerh ve metinden oluşmaktadır. Beş yüz yetmiş üç ile beş yüz yetmiş beş arasında da içindikiler bölümü bulunmaktadır. Dördüncü cilt toplam beş yüz yetmiş beş sayfadan oluşmaktadır. Dördüncü cilt muhteva olarak da kefâlet, havâle, sulh, hibe, vakıf, gasp, vedâ, âriye, lükata (bulunan mal), hünsâ (Cinsiyeti belirsiz), mefkûd, ibâk, ihyâi mevât, müezzinlik, müzâraa (zirai ortaklık), müsâkât, nikâh, radâ' (süt kardeşliği), talak (boşanma), ric'at, îlâ, hul', zihâr ve liân bölümlerinden oluşmaktadır.
- Beşinci cilt beş ile dört yüz doksan beş arası şerh ve metinden oluşmaktadır. Dört yüz doksan yedi ile beş yüz arasında da içindikiler bölümü bulunmaktadır. Beşinci cilt toplam beş yüz sayfadan oluşmaktadır. Beşinci cilt muhteva olarak da iddetler, nafaka, hadâne, itk, tedbir, istîlâd, mükâteb, velâ, cinâyetler, diyet, meâkil, hadler, hırsızlık, içecekler, av ve boğazlama, kurban bölümlerinden oluşmaktadır.
- Altıncı cilt beş ile dört yüz yetmiş sekiz arası şerh ve metinden oluşmaktadır. Dört yüz yetmiş dokuz ile dört yüz seksen iki arasında da içindikiler bölümü bulunmaktadır. Dört yüz seksen üç ile dört yüz seksen sekiz arasında kaynakça bulunmaktadır. Altıncı cilt toplam dört yüz seksen sekiz sayfadan

oluşmaktadır. Altıncı cilt muhteva olarak da yeminler, dava ve deliller, şahitler, şahitlikten dönme, edebi kâdî (kadının vasıfları), kısmet (ortak malların bölüştürülmesi), ikrâh, siyer (cihâd), büğât (İsyan), haramlar ve helaller, vasiyet, miras, zevî'l-erhâm, bölümlerinden oluşmaktadır.

Kitap ile alakalı gözlemsel bilgilerin ardından kitabın metodu hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır. Kitabın metodu hakkında şunlar ifade edilebilir.

1. Şârih eserin tamamını baştan sona şerh etmiştir. Eser hâşiye ve ta'likât değil şerhtir.
2. Şârih, şerhte hem mezhep içi görüşlere hem de mezhep dışı görüşlere yer vermektedir. Şârih sadece dört mezhebin görüşlerini zikretmekle yetinmeyip her mesele de olmasa da bazı yerler de Rafizî mezhebi gibi diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermektedir.
3. İttifak edilen görüşler zikredildiği gibi ihtilafli konular da zikredilmektedir.
4. Eser uzun ve detaylı anlatımların olduğu *es-Sirâcü'l-vehhâc*'in aynı müellif tarafında kısaltılmasıyla meydana gelmiştir.
5. Ayrıca bu şerh diğer Kudûrî şerhlerine nispeten orta hacimde bir eserdir.
6. Şârih, bazı yerlerde mezhep imamlarının adlarını zikretmeyip atıflar yaparak görüş sahibini belirtmektedir. Bunu yaparken bazen sadece bir imamın ismini zikredip diğerlerini atıf ile zikretmektedir. Bazen de iki imamın adını zikredip kalan bir imamı ise atıf yolu ile belirtmektedir. Genel olarak şârihin tavrı atıf yapmak yerine tek tek tüm mezhep imamlarının adını zikretmektedir.
7. Şarih, “قلنا” (gulna) “يقال” (yügalü) ve “قال” (gale) gibi ibarelerden sonra konu ile alakalı görüşleri zikretmektedir. Ayrıca atıflar yolu ile meşhur âlimlerin görüşlerini de zikretmektedir.
8. Şerhte bir konunun başka bir konu ile kıyaslanarak değerlendirilmesi yapılmaktadır. Örneğin namaz ve oruç kıyaslaması yapılmaktadır. Hükümler arası delillendirme gibi birtakım benzerlikler ve farklılıklar zikredilmektedir. Bu durum Haddâd'ın kıyasa başvurduğunun delillerindedir.
9. Şârih, muamelata dair uygulamalar hakkında bilinmesi gereken yönlerin açıklamasını yapıp faydalarını zikretmektedir. Ayrıca şârih faydalı bulduğu konulara da değinmektedir.

10. Şarih, bir amelin hükmünü detaylı olarak zikretmektedir. Mesela bir amel için sünnet deyip geçmek yerine müekked sünnet gibi tafsilata dair bilgiler vermektedir.
11. Şârih, mezhep içi veya mezhep dışı âlimlerin görüşlerini dile getirirken eserleri kaynak ilavesi/desteği olarak zikretmektedir. Ayrıca şerhte mütekaddim dönem ilk âlimlerin görüşleri aktarılmaktadır.
12. Şarih, Kudûrî metninde eksik gördüğü yerleri köşeli parantez içerisinde yazarak şerh içerisindeki metne başlıklandırma düzenlemesi ile ekleme yapmıştır. Bazı yerlerde de şerh içerisindeki metin bölümüne bazı kelimeleri direk metne ekleme gerçekleştirmiştir. Şârih kimi yerlerde de Kudûrî metninde olan bir kelimeyi şerh içerisindeki metinde imladan kaldırmıştır. Bu gibi metin düzenlemeleri ile şârih kendi şerh üslubunu da ortaya koymaktadır. Şârih kelimeler üzerinde düzeltmeler yaptığı gibi imla düzeltmelerini de yapmıştır.
13. Şarih, benzer olaylar hakkında maddeler halinde hüküm sıralaması yapmaktadır.
14. Şarih, şerh içerisinde ara sıra konu ile alakalı soru yöneltilip kendi sorduğu bu soruyu cevaplandırmaktadır. Bu şekilde şârih okuyucuyu zinde ve hazır tutmaktadır.
15. İhtilafı konularda şârih “عندنا” (indena) gibi tabirler ile kendi görüşlerini dile getirmektedir. Ayrıca ihtilafı meselelerde diğer görüşleri de dile getirmektedir. Şârih diğer görüşleri zikrederken “قيل” (gile), “بعضهم” (ba’duhum) “يقال” (yügalu), “غيره” (ğayruhu), “بعض المتأخرين” (ba’dul müteehhirin), “متأخرين” (müteahhirin) gibi kavramları kullanmaktadır.
16. Esere, âlimlerin yanı sıra sahâbenin sözleri ve görüşleri de ilave edilerek zenginlik kazandırılmıştır.
17. Şârih, “العراقيين” (ırakiyyin), “البخاريين” (buhariyyin), “الخراسانيين” (horasaniyyin), “البلخييين” (belhiyyin) gibi ism-i mensuplar ile o bölgenin âlimlerinin genel olan görüşlerini de zikretmektedir.
18. Şarih yeri geldiğinde şiiirlerden de faydalanmaktadır. Şârih birinci ciltte 5, ikinci ciltte 4, üçüncü ciltte 1, dördüncü ciltte 15, beşinci ciltte 9, altıncı ciltte 8 toplamda ise 42 şiiir ve manzumeden istifade etmiştir.
19. Şârih konu bitimin de “و الله اعلم” (vallahu e’lemu) ifadesini kullanmıştır.

20. Şârih bazı yerlerde orijinal kudûrî metni ile şerhte bulunan kudûrî metni arasında kelime değişiklikleri yapmaktadır. Ayrıca şârih metinde yer alan “رحمه الله عليه” (rahimehullahu aleyh) ibaresini şerh içerisindeki metinde kullanmıyor.
21. Şârih cümle yapılarını birbirine benzer şekilde, basit, anlaşılabilir ve özlü anlatımla kuruyor.
22. Şârih “قال رحمه الله” (gale rahimehullah) diyerek şerhteki metni zikretmeye başlamıştır.
23. Bazı yerlerde metin ve şerh içindeki metin arasında âlim isimlerinde yazım farklılıkları mevcuttur.
24. Bazı yerlerde metin ve şerh arasında atıf farklılıkları mevcuttur. Örneğin metinde atıf ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed kastedilirken şerhte Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf kastedilmektedir. Şârihin bu gibi metin düzenlemeleri mevcuttur.
25. Şârih şerh içerisindeki metne âlim görüşü eklemektedir. Mesela metinde bir âlimin ismi zikredilmezken şerhteki metinde zikredilmektedir. Bazı yerlerde de takdim ve te’hir mevcuttur.
26. Şârih ihtilafî konularda görüşleri dile getirirken genel de âlimlerin isimlerini zikretmektedir. Bazen de isimlerini kullanmak yerine atıf yolu ile görüş sahibini belirtmektedir. Bu durumda basit bir şekilde yapıldığı için okuyucuya zorluk çıkarmamıştır.
27. Bazen şârih irâb değerlendirmesi yapmaktadır. Mesela vav harfinin atıf oluşu hakkında bilgiler vermektedir.
28. Şârih bir kavramı açıklarken bazen âlimlerin görüşlerine ve yaptıkları tanımlamalara da yer vermektedir.
29. Şârih harfî cerlerin kullanımına da değinmektedir. Mesela harfî cerrin hangi manada olduğu zikredilmektedir.
30. Şârih eserde olmayan birtakım fasılları şerhe ekleyerek esere muhteva açısında zenginlik kazandırmıştır. Örneğin “İstibrâ Bâbı” Kudûrî metninde olmazken şerhte mevcuttur.

Haddâd, âyet ve hadisleri şerhin içerisinde çokça zikretmektedir. Nitekim Haddâd 69 farklı sûre içerisinde 228 farklı âyet ve tekrarları ile toplamda ise 344 âyet zikretmiştir. Aynı şekilde Şârih, eserinin birinci cildinde 112, ikinci cildinde 149, üçüncü cildinde 46, dördüncü cildinde 79, beşinci cildinde 98, altıncı cildinde 96 toplamda ise 580 hadis zikretmiştir. Bu kadar çok âyet ve hadis ile Haddâd konu ile ilgili hükümlerin delillerine değinmektedir. Zikredilen bu âyetlerin pek çoğu bir defa zikredilmiştir. Ancak bazı âyetler birden fazla zikredilmiştir.

Haddâd'ın âyetleri eserinde kullanım metodu şu şekildedir:

1. Sûre ismi ve âyet numarası hemen âyetten sonra verilmektedir.
2. Şârih her âyet için olmasa da bazı âyetleri tefsir etmektedir. Âyetin tefsiri yapılırken parça parça zikredilip açıklamalar yapılmaktadır. Şârih parça parça olan âyetlerde numaralandırma yapmamakta ve sûre ismi zikretmemektedir.
3. Haddâd eser içerisinde âyetin nasıl okunması gerektiğine de değinmektedir.
4. Âyetler açıklanırken kıraat çeşitlerine de örnekler ile değinilmektedir.
5. Şârih, âyetlerdeki faydaları maddeler halinde açıklamaktadır.
6. Şârih âyetleri genellikle delillendirme amaçlı kullanmaktadır. Fakat bazen bir kelimenin anlamını açıklamak üzere örnek cümle olarak da kullanılmaktadır.

Şârih hadisleri zikrederken şu hususlara dikkat etmiştir:

1. Şârih, hadislerdeki faydaları maddeler halinde açıklamakta ve kendi fikirlerinin doğruluğunu hadis ile desteklemektedir.
2. Şârih hadisleri genellikle delillendirme amaçlı kullanmaktadır. Fakat bazen bir kelimenin anlamını açıklamak üzere de kullanmaktadır.
3. Ayrıca şârih hadiste geçen bazı kelimelerin anlamlarını da açıklamaktadır.

Haddâd, bölüm başlarında gerekli olan kelimelerin izahını yaparken ne kastettiğini belirtmek adına farklı yöntemler kullanmıştır. Şârihin bu yöntemleri örnekleri ile şu şekilde sıralanabilir;

1. Kelimelerin hem sözlük hem de ıstılâh/terim anlamı zikredilmektedir. Ayrıca sözlük ve terim anlam dışında kelimenin ne anlama geldiğinin yanında

kelimenin ne kastettiği de açıklanmaktadır. Örneğin temizlik nedir, ne ile yapılır gibi o konuya ait bütünsel bir yaklaşım sergilenmektedir.

2. Bazen kelimenin daha da anlaşılması adına örnekleme yapıyor. Örneğin kefâlet kelimesini şârih bu şekilde açıklamaktadır.
3. Örnekleme dışında açıklanan kelimeye benzer olan kelimeleri de açıklayarak ve örnek cümlelerle destek yaparak herhangi bir kelimenin anlaşılabilmesi adına gerekli özen gösterilmektedir. Örneğin sarf kelimesinin açıklanması adına şârih adl kavramına da değinmektedir.
4. Bir kelimenin tam manasının anlaşılması için bazı yerlerde kelimenin zıt anlamlısı açıklanmaktadır. Böylece kelimenin hangi manayı kastettiği net bir şekilde belirtilmektedir. Örneğin şefaât kavramı bu şekilde açıklanmaktadır.
5. Bazı kelimelerin özellikle fikhî ıstılahta ne anlama geldiği açıklanıp, bilgilendirme yapılmaktadır.
6. Bazı kelimeler açıklanırken tekil ve çoğul formları harekeli şekilde verilmektedir. Örneğin yeminler konusunda yemin kelimesini şârih bu şekilde açıklamaktadır.

SONUÇ

Haddâd'ın yazdığı *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı fıkıh kitabı üzerine yaptığımız çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır:

- Ebû Bekir el-Haddâd'ın hayatı ve eserleri incelediğinde görülmektedir ki birçok ilim alanında eserler yazmıştır. Haddâd'ın çok eser yazmasına rağmen hayatı hakkında detaylı bilgi mevcut değildir. Bunun sebebi muhtemelen yaşadığı coğrafyanın ilim diyarlarına ve biyografi eseri yazan müelliflere uzak olmasıdır.
- Eserin yazımı esnasında Haddâd önemli bir mesai harcamıştır. Nitekim bu durumu eser içerisinde zikredilen âlim ve eserlerin çokluğundan anlamaktayız.
- *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin ilk ve uzun hali olan *es-Sirâcü'l-vehhâc* ile *el-Cevheretü'n-neyyire*'yi karşılaştırıldığında görülmektedir ki *el-Cevheretü'n-neyyire* de konulara getirilen deliller ve yapılan izahlar daha kısa şekildedir. *es-Sirâcü'l-vehhâc*'da ise zikredilen deliller ve yapılan izahlar daha ayrıntılı şekildedir. Nitekim Haddâd'ın eserinin muhakkiki Said Bektaş birinci cildin 41 ile 48. sayfaları arasında bu durumu örnek metin karşılaştırması ile detaylı bir şekilde açıklamıştır.
- Haddâd eser içerisinde ayrıntıya girerken bir mezhebin görüşleriyle yetinmeyip diğer mezheplerin görüşlerine de sıkça yer vermiştir. Ayrıca Haddâd eserinde Mezâhib-i Erbaa' dışında kalan mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir. Örneğin Râfizî mezhebinin görüşleri de eserde zikredilmektedir.
- Haddâd mezhep görüşlerini verirken sadece o mezhebin kurucu imamının görüşlerini değil mezhep içerisindeki diğer âlimlerin görüşlerini de dile getirmektedir.
- Haddâd'ın tek bir mezhep ve mezhep içerisinde tek bir âlimle yetinmeyip farklı olan görüşleri zikretmeye çalışması esere mukayeseli bir fıkıh kitabı özelliği kazandırmaktadır.
- *el-Cevheretü'n-neyyire*'de Hanefî mezhebi dışındaki mezhep imamlarına atıf yapılırken Haddâd mezhep taassubu içerisine girmemiştir. Ayrıca mezhep imamlarının görüşlerini de herhangi bir şekilde tenkide tabi tutmamıştır. Bu sebeple eserde olabildiğince objektiflik korunmuştur.

- *el-Cevheretü'n-neyyire* incelendiğinde görülmektedir ki mezhep dışında bir âlimin görüşüne dair yapılan nakillerde hatalar olabilmektedir. Örneğin avret mahallî konusunda “Diz kapağı avret bölgesidir. İmam Şâfiî’ye göre diz kapağı avret bölgesinden değildir. Göbek deliği Hanefîlere göre avret bölgesinden değildir. Ancak İmam Şâfiî’ye göre ise göbek deliği avret bölgesindedir” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Fakat İmam Şâfiî’ye nispet edilen bu fetva doğru değildir. Bu nedenle bir mezhebin görüşü hakkında bilgiler farklı mezhep eserlerinden edinilerek değil de o mezhepte itibar edilen meşhur bir kaynaktan temin etmek gerekmektedir.
- *el-Cevheretü'n-neyyire* yaklaşık 80 kadar âlimin ve 60 kadar eserin zikredilmesi neticesinde eserin yüklü bir bilgi birikimi barındırdığı söylenebilir.
- *el-Cevheretü'n-neyyire*’de zikredilen âlim ve eserlere Haddâd bizzat müracaat etmemiş olup temel aldığı kaynaklar üzerinden atıflarda bulunmuştur. Ayrıca zikrettiği görüşlerin bazılarında hata bulunmaktadır. Eserde bu gibi eksiklikler bulunmasına rağmen eser bilgi yönünden zengindir.
- Eserde sadece fıkıh alanında yazılmış kitaplardan alıntılar olmayıp hadis, tefsir ve diğer farklı alanlardan da alıntılar mevcuttur. Bu özellik eseri okuyan okuyucuya değişik ibareleri okuma ve anlama imkânı sunmaktadır.
- Hanefî mezhebinde el-kitabı niteliği taşıyan klasik bir muhtasar metnin, *el-Cevheretü'n-neyyire* gibi diğer mezhepler ile mukayese imkânı sunan ve içerisinde farklı ilim dallarından ibareler bulunan şerh ile İlahiyat Fakültelerinde baştan sona kadar okutulması talebeye klasik fıkıh geleneğine aşinalık kazandırması açısından önemlidir. Zira klasik eserler hem talebenin ufkunu açmakta hem de geçmiş ile günümüz arasındaki uçurumun oluşmasına engel olmaktadır.

Son olarak *el-Cevheretü'n-neyyire* içerisinde pek çok araştırma konusu mevcuttur. Bunlardan bir kısmı şunlardır;

1. Eser içerisinde zikredilen âyetlerin değerlendirilmesi.
2. Eser içerisinde zikredilen hadislerin değerlendirilmesi.
3. Eser içerisinde en çok adı geçen 3 âlimin eser üzerine etkileri.

4. Eser içerisinde en çok adı geçen 3 eserin *el-Cevheretü'n-neyyire* üzerine etkileri.
5. Mezhep içi tercihler ile Ebû Hanîfe'nin öğrencileri ve İmam Mâlik'e yönelik yapılan atıfların değerlendirilmesi.
6. Eser de adı geçen hadis ilmi ile alakalı eserlerin, esere ve hadis değerlendirmeleri üzerine etkisi.
7. Bir konu özelinde âlim, eser değerlendirmesi. Örneğin namaz bölümü özelinde İmam Mâlik'in görüşleri veya oruç bölümü özelinde *el-Hidâye* adlı eserden yapılan nakiller.
8. Eser içerisinde zikredilen şiiirlerin değerlendirilmesi.

Eser, maddeler halinde sıralanan ve burada yazılmayıp da farklı okuyucular tarafından çıkarılabilecek konular üzerine pek çok akademik çalışma yapılabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca eser pek çok farklı ilim dallarından parçalar barındırdığı için sadece fıkıh ile alakalı çalışmalarla kalmayıp fıkıh dışındaki İslâmî ilimlerin de çalışma sahasına dahil olabilmektedir. Bu da eserin çok yönlülüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. nşr. Şuayb el-Arnaût v. dğr.. 23 Cilt. Beyrut: y.y., 1401-1405/1981-1985.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: MEB, 1951-1955.
- Bulut, Abdurrahman. *Muhtasaru't-Tahâvî'nin Hanefî Mezhebi Tarihindeki Yerine Müellifin Tercihlerinin Etkisi*. Kocaeli İlahiyat Dergisi 2/1 (Haziran 2018), 39-55.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*. nşr. Said Bekdaş. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: y.y., ts..
- Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Kahire: y.y., 1357-1369.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1971.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı". Erişim 30 Haziran2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekir b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu li muhtasari'l-imâmi'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî (Muhakkikin Mukaddimesi)*. thk. Said Bektaş. 6 Cilt. Umman: Arvika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1. Basım, 1436/2015.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *Tefsîru'l-Haddâd: Keşfü't-tenzîl fî tahkiki'l-mebâhis ve't-te'vîl*. Thk. Muhammed İbrahim Yahya. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-medâri'l-islâmî, 2003.
- Handar, Abdullah. *Haddâd'ın el-Cevheretü'n-neyyire Adli Eserinin İbadetler Bölümünde İmam Şafî'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Hansu, Hüseyin. "Zebidî". TDV İslâm Ansiklopedisi. 44/167-168. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hatîp el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye ts..
- Hatîp el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Kahire: y.y., 1349/1931.

- Hatîp el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî. *Tâcü't-terâcim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye*. nşr. Muhammed Hayr - Ramazan Yusuf. Dimeşk: y.y., 1413/1992.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî. *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Muhammed Hayr - Ramazan Yusuf. Dimeşk: y.y., 1413/1992.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücümü'z-zâhira fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. Kahire: y.y., 1970.
- Kallek, Cengiz. “*Kudûrî*”. TDV İslâm Ansiklopedisi. 26/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kaplan, İlyas. “*Hanefî Literatüründe el-Mütûn-i erbaa Kavramı ve Bu Kapsama Giren Metinler Hakkında Bir Değerlendirme*”, 8th International Asian Congress on Contemporary Sciences, ed. Yaşar Bahri Ergen vd. 1/939-952. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2023.
- Kaplan, İlyas. *Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçî Tercihin İşleyişi*. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 1/18 (2011), 311-325.
- Kaplan, İlyas. *Hanefilerde Rûmuz Geleneği ve Kullanılışı*. Bilimname 1/47 (Nisan 2022), 799-830. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1063221>
- Kaplan, İlyas. *Kuduri Şerhi el-Lübâb Kaynak ve Metod*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 1. Basım, 2019.
- Kaplan, İlyas. *Mütûn-i Erbaa'dan Mecmâu'l-Bahreyn ve İbn Melek Şerhi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 1. Basım, 2020.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi' u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Koca, Ferhat. “*el-Manzûmetü'n-nesefiyye*”. TDV İslâm Ansiklopedisi. 2/34-35. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koca, Ferhat. “*el-Muhtasar*”. TDV İslâm Ansiklopedisi. 31/64-66. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-mukârane: et-Tecrîd (Naşirlerin Mukaddimesi)*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed. 12 Cilt. Kâhire: Dâru's-selâm, 2004.

- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabâkâti'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kâhire: Hicr Yay., 1413/1993.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Kâhire: y.y., 1324/1906.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yay., 2013.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Özmen, Ferihan. *Ebû Bekir el-Haddâd ve Tefsir Kaynakları*. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/28 (2013), 67-94. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219825>
- Özmen, Ferihan. *Ebû Bekir el-Haddâd'ın Tefsir Metodu*. Usul İslam Araştırmaları 23/23 (Haziran 2015), 67 - 94.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1408/1988.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. Riyad: y.y., 1991.
- Sifil, Ebubekir. "*Haddâd*". TDV İslâm Ansiklopedisi. 14/553. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed Tanâhî - Abdülfettah el-Hulv - Ebû Zeyd Şelebî. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hicr Yay., 1413/1992.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî. *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Câmiu's-sağîr mea şerhi nafii'l-kebîr*. thk. Abdul Hayy Leknevî. Pakistan: İdâratü'l-Kur'ân Yay., 1990.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc*. nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

- Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhü'l-Akâid*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyâd: y.y., 1403-1410/1983-1989.
- Tosun, Mustafa. *Kudûrî'nin el-Muhtasar İsimli Eserindeki Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ünver, Ahmet Numan. *Cedelin Fıkıh İlminde Kullanımı: Kudûrî ve Ebu't-Tayyib et-Taberî Arasındaki Münazara Bağlamında*. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/39 (2019), 67-91. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.544198>
- Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu‘cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb*. nşr. Ahmed Ferîd Rifâî. 20 Cilt. Kâhire: y.y., 1355-1357/1936-1938; Beyrut: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts..
- Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Tabakâtü'l-havâs ehli's-sıdkı ve'l-ihlâs*. nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî. Beyrut: Dâru'l-Yemeniyye, 1406/1986.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm: Kamusu Terâcim*. 8 Cilt. Kâhire: y.y., 1954-1959.
- Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır.
- Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-minhâc*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1411/1991.